

# Subotniklerden Stahanovistlere Sovyetler Birliği'nde Emek Süreçleri (Gotha Programı'nın Eleştirisi Anti-Dühring'e Karşı)<sup>1</sup>

Yüksel Akkaya

O ne istediğini biliyordu. Rusya'nın çok güzel toprakları, çok iyi işçileri olduğunu, bazen yarı yoldaki ihtiyar mujikte olduğu gibi, işçilerin ve toprağın yüksek randıman verdiğini; buna karşılık çoğu zaman, Avrupa usulünce sermaye yatırıldığı hal-lerde, düşük randıman alındığını görüyordu. Bu ise sadece, işçilerin kendilerine özgü bir metodla çalışmak istemelerinden ve ancak bu metodla iyi çalıştıklarından, yeniliklere karşı koyalmalarının bir rastlantı olmayıp kökü halkın ruhunda olan sürekl bir alışkanlıktan ileri gelmekte idi (Tolstoy, 1996: 587). İleri uluslarla karşılaştırıldığında, Rus kötü çalışır. ... Çalışmayı öğrenmek, işte Sovyet iktidarının tüm halka bütün kapsamı ile göstermesi gereken görev (Lenin, 1968: 680).

Mujik ideolojisinden kurtulmamış yeni Sovyet işçisi, aynı zamanda eğitimini arttırmak konusunda pek istekli davranmıyor. Henüz *küçük meta üretimine özgü ideolojiden* kurtulmamış yeni sovyet işçisi öğrenmek ile kazanç arasında bir özdeşlik kuruyor. Bu yüzden de, Sovyet somutunda, eğitimini ve öğretimini artırma konusunda aşırı isteksiz davranıyor (Küçük, 1988: 41).

Türkiye'de, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ndeki (SSCB) kimi gelişmelere ilişkin geniş bir yazın oluşmasına rağmen, emek süreçlerine ilişkin değerlendirmeler yok denecek kadar azdır. Bir kitap şeklinde incelenmeye değer görül-meyen bu alana ilişkin doğrudan en kapsamlı değerlendirmeler Hasan Ali (1936), Küçük (1975; 1978; 1988; 1991) ve Ansal (1992) tarafından yapılmıştır. Kuşkusuz, bu soruna, SSCB'de emek süreçlerine yönelik olarak yapılan genel tartışmalar içinde değinilmiştir, ancak bunlar yeterince "doyurucu" olmaktan uzaktır. Bu yazıda incelenecek olan Lenin döneminde Subotnikler ve Stalin döneminde Stahanovistler

1| Yalçın Küçük, Mustafa Bayram Mısır, Metin Altıok ve Yasemin Özüğurlu yazıyı okuyup bazı öneri ve eleştirilerde bulundular. Bu yazıda bir kısmını değerlendirebildiğim eleştiri ve önerileri için teşekkür ediyorum.

2|Bkz. (Siegelbaum, 1988).

sosyalist bir toplumun inşası sürecinde ortaya çıkmışlar, başlangıçta sosyalist emek sürecinin embriyonik özelliklerini taşımışlar, ancak uygulamada iki aşamalı toplumun (sosyalist, komünist) ilk aşamasının süreçleri olarak algılandıkları için hızlı bu özelliklerinden uzaklaşmaya başlamışlardır. Sovyet düzeyinde sosyalist emek sürecinin karşılaştığı en önemli sorunlardan biri iki aşamalı toplum anlayışı iken, diğeri hızlı sanayileşme isteği olmuştur. Yazıda bu iki temel sorun da eksen alınarak Sovyet düzeninde neden sosyalist emek sürecinin kurulmadığı, kapitalist emek sürecinin biraz daha sosyalize edilmiş biçiminin oluşturulduğu ortaya konmaya çalışılacaktır. Bu süreçte dönemin uygulayıcılarının kaygı ve amaçlarını ortaya koymak ve daha serin kanlı değerlendirmek için sık sık onların görüşlerine baş vurulacaktır.

Bu yazının konusu olan zaman diliminde (1917-1941) Sovyetler Birliği'ndeki emek süreçlerine yönelik tartışmalar daha çok Stahanovist harekete yönelik yapılmış, Lenin dönemi genellikle gözardı edilerek, tartışma dışı bırakılmıştır. Bu türden bir yaklaşımı anlamak oldukça zor görünmektedir. Çünkü, Stalin döneminin emek sürecine yönelik uygulamalarının temel nedenleri ile Lenin döneminin uygulamalarının temel nedenleri ve kaygıları benzerlik göstermektedir. Her ikisinde de hızlı bir sanayileşme isteği ve iki aşamalı toplumu benimseme vardır. Öyle olduğu için de bir bütünlük oluşturması için her iki dönem birlikte ele alınacak, emek süreçleri bu çerçevede değerlendirilmeye çalışılacaktır.

En çok tartışma konusu olan Stahanovist hareket, çıktığı dönem kadar, SSCB'nin çözülüş yıllarında da ilgi konusu olmuştur.<sup>2</sup> Çıkış yıllarında büyük yankılar uyandıran bu emek sürecine, izleyen yıllarda tutku ile sahip çıkanlar kadar sert eleştiriler getirenler de oldu. Eleştirilerin bir kısmı, bu emek sürecinin yarattığı "coşku" ve gelişmelerden kaygı ve korkuya kapılan kapitalist dünyanın yazarları-araştırmacıları tarafından yapıldı. Eleştirilerin diğeri kısmı ise bu emek sürecinin sosyalizm ile bağdaşmadığını düşünen muhaliflerce yapıldı. Ancak, her iki kesimde de Stahanovist hareketin soğukkanlı bir irdelenmesinin yapıldığını söylemek zor. Aslında sorun sadece emek süreçleri değildir, iki aşamalı toplum tartışması temelinde aynı zamanda Marx'ın *Gotha Programı'nın Eleştirisi* ile Engels'in *Anti-Dübring*'i arasında tercih sorunudur da. Öyle olduğu için de, bu incelemede, Subotniklerin, Stahanovist hareketin doğuş

süreci, gelişimi ve temel özellikleri değerlendirilecek, emek süreçleri açısından iki aşamalı toplum yaklaşımının sonuçları ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu nedenle de, bir sosyalist emek sürecini tartışmaktan çok, böyle bir sürecin neden oluşturulmadığı üzerine yoğunlaşılacaktır.

### **Lenin ve Sovyetlerde Emek Sürecinde "Taylorizm": Kaçınılmaz Bir Zorunluluk mu?**

Stalin'in emek sürecine ilişkin uygulamalarını eleştirirken, bu sürecin önemli bir parçası olan Stahanovizmin Taylorizmden<sup>3</sup> farkı olmadığını savunanlar Lenin'in Taylorizme yönelik ilk değerlendirmesini referans göstermektedirler. Taylorizme ilişkin bir tek cümlesine gönderme yaparak, Lenin'i bu emek sürecinden aklarken, Stalin'i kıyasıya eleştirmektedirler.<sup>4</sup> Bu eleştirinin ne kadar haklı olduğunu tartışmaktan çok, Stahanovizmin kökenlerinin Lenin dönemine kadar uzatılıp uzatılmayacağı açısından bu eleştirilere bakmak gerekiyor. Bu tartışmaya, iyi bir örnek olarak, *Rusya'da Devlet Kapitalizmi*'nin yazarı T. Cliff'in düşünceleri ile başlanabilir:

Stalinist yazarlar bazen Stahanovizm ile kapitalist sömürünün en gelişmiş yöntemi Taylorizm arasında bir paralellik kuracak kadar dikkatsiz davranmışlardır. Örneğin petrol sanayiindeki yüksel eğitim kurumları için yazılan ve Yüksek Eğitim Bakanlığı tarafından onaylanan bir el kitabı şu sözlere yer vermektedir: 'Taylor'un emek araçlarının daha verimli kullanımı konusundaki görüşleri ve yöntemleri son derece ileridir'. (Bu sözler, Lenin'in 'insanoğlunun makine tarafından köleleştirilmesi' şeklindeki Taylorizm tanımıyla karşılaştırılmalıdır) (1990: 30).

Cliff, yaptığı alıntılar ile Stalinist yazarları emek üretkenliğinin artırılması konusunda Taylorist olmakla suçlarken, Lenin'in Taylorizmi bu açıdan eleştirdiğini ileri sürmektedir. Ancak, Cliff'in Lenin'den yaptığı alıntı 1914 yılındaki bir yazıya ait. Yazının başlığı da "Taylor sistemi, insanın makine tarafından köleleştirilmesi" dir (Lenin, 1976: 156).

Lenin emperyalizme yönelik çalışmalarında, Taylor'un 1911 yılında yayınlanmış olan *Bilimsel Yönetimin İlkeleri* kitabındaki yaklaşımı ve bunun etkilerini de ayrıntılı olarak incelemiş, *Emperyalizm Defterleri*'ne ayrıntılı notlar almıştır (Lenin, 1970). Bu notları daha sonra 1914 yılında kısa bir yazıya dönüştürmüştür. İşçiye zulmetmenin giderek genişleyen bir aracına dönüştüğünü belirttiği yöntemlerin, sermayenin egemenliğinin biçimini de değiştirdiğini belirtmektedir. "Taylor sistemi de bu yöntemlerden biridir" şeklinde bir değerlendirme

3| Taylorizm, Taylorist sistem, bilimsel yönetim gibi adlarla betimlenen bu emek sürecinin kurucusu olarak Frederick Winslow Taylor (1856-1915) gösterilmekle birlikte öncülleri bulunmaktadır. Bunlardan biri olan Amerikan Mekanik Mühendisler Birliği, Taylor'un da izlediği konferanslar vermiştir. Bu konferansları izleyen Taylor çalıştığı yer ve diğer işletmelerde gözlemlerde bulunmuş, israf ve kayıplara yol açan etkilerin rasyonelleştirici önlemler aracılığı ortadan kaldırılmasını ve verimliliğin artırılmasını amaçlamıştır. Bir avukatın oğlu olan F.W. Taylor, gözlemlerinden rahatsız olduğu için üniversitede hukuk öğrenimini yarıda bırakarak, kalıpcı yardımcısı olarak çalışmaya başlamıştır. Daha sonra, gece öğrenimine devam ederek mühendislik diploması almıştır (Baransel, tarihsiz: 117-118).

7| Kuruluş döneminde Sovyetler Birliği'nde Taylorizm ile birlikte Fordizm itibarlı kavramlar olurlar (Küçük, 1988: 254).

- 5) F.W. Taylor, 1911 yılında yayınlanan *The Principles of Scientific Management* adlı kitabındaki düşünceleri ve görüşleri şöyle özetlenebilir: 1) 1880'lerdeki yönetim uygulamaları etkin değildir, 2) Yönetim, bilimsel yöntemi benimsemelidir, 3) Uzmanlaşmaya gidilmelidir, 4) Planlama ve programlama etkili bir yönetimin temel unsuru teşkil etmelidir, 5) İşe uygun personel seçilmelidir, 6) Her iş için standart en iyi yapılaş yöntemi belirlenmelidir, 7) Standart zamanlar belirlenmelidir, 8) Teşvikli ücret sistemleri uygulanmalıdır (Barensel, tarihsiz: 120-121).
- 6) Taylor, yönteminin uygulanmasının sonuçlarını maden cevher kürekleme işinde somut bir örnekle göstermiştir. Maden cevherleri için uygun kürekler geliştirmiş, zayıf ve güçsüz işçileri elemiş, küreğe ne kadar sürede ne kadar cevher konulacağını standartlaştırmış, bir iş bölümü oluşturmuştur. Bunun sonucunda işçi sayısı 1/4 oranında azalmış; günlük küreklenen cevher ortalama 16 "long ton"dan 59'a yükselmiş; küreklenen 1 ton maddenin ortalama maliyeti 0.72 dolardan 0.03 dolara düşmüştür (Barensel, tarihsiz: 121-122).
- 7) "Sosyalist iktidar tek ülkede kurulma zorunluluğu ile karşı karşıya kalınca en ileri kapitalist ülkedeki iş gücü verimliliğine yetişme ve geçmek, bir zorunluluktur. Keyfi veya iradi bir iş değil. Bir var olma zorunluluğudur. Emperyalist abluca içinde, kapitalist dünyada bir ada durumunda, sosyalist iktidarı yaratmak için iş gücü ve

yaptıktan sonra Taylor'un sistemini ayrıntılı olarak örneklerle açıklayıp, emeğin sömürüsünün nasıl artırıldığını ortaya koymaktadır (Lenin, 1976: 156).<sup>5</sup>

Ancak Cliff, Lenin'in devrim sonrasında Taylorizme bakışına bu kitapta yer vermez. Çünkü, Stalin'in emek süreçlerine ilişkin uygulamalarını eleştirmek için yaptığı alıntı ile Lenin'in bu konudaki değerlendirmeleri önemli benzerlikler içermektedir. O nedenle, uzun da olsa, Lenin'in 1918 yılında yayınlanan "Sovyet İktidarının Acil Görevleri"nden Taylorizme ilişkin bir alıntı yapmakta yarar var:

İleri uluslarla karşılaştırıldığında, Rus kötü çalışır. (...) Çalışmayı öğrenmek, işte Sovyet iktidarının tüm halka bütün kapsamı ile göstermesi gereken görev. Bu çerçevede kapitalizmin son sözü olan Taylor sistemi, kapitalizmin tüm ilerlemeleri gibi, burjuva sömürünün rafine acımasızlığı<sup>6</sup> ile çalışma sırasında mekanik hareketlerin analizi, gereksiz ve beceriksiz hareketlerin ortadan kaldırılması, en doğru çalışma yöntemlerinin hazırlanması, en iyi muhasebe ve denetim sistemlerinin yürürlüğe sokulması vb. ile ilgili bir dizi çok önemli bilimsel kazanımların bileşimidir. Sovyet Cumhuriyeti, ne pahasına olursa olsun, bu alanda bilim ve teknolojinin tüm önemli kazanımlarını kendisine uyarlamak zorundadır. Sosyalizmi gerçekleştirmemiz, tam da Sovyet iktidarını ve Sovyet yönetim örgütünü kapitalizmin modern ilerlemeleriyle birleştirmesine bağlıdır. Rusya'da Taylor sisteminin öğrenimini ve incelemesini, deneyimlerini ve sistematik uyarlamasını örgütlememiz gerekiyor. Emek üretkenliğinin artırılmasına adım atarken, aynı zamanda kapitalizmle sosyalizm arasında bir yandan sosyalist yarışmanın örgütlenmesi için temelin atılmasını, öte yandan ise proletarya diktatörlüğü şiarının, proleter iktidarın berbat bir durumunun pratikte kirletilmemesi için zor kullanımını gerektiren kapitalizmden sosyalizme geçiş aşamasının özgülüğünü de dikkate almak gerekiyor (Lenin, 1968: 680).

Lenin için emek üretkenliği çok önemlidir.<sup>7</sup> Çünkü, ona göre, her sosyalist devrimde, zorunlu olarak kapitalizmden daha yüksek olan bir toplum biçiminin yaratılması temel görevi, yani emek üretkenliğinin artırılması ve bununla bağıntılı olarak (ve bu amaçla) onun daha üst düzeyde örgütlenmesi görevi ön plana çıkmaktadır. Ekonomik kalkınma için, emekçilerin disiplininin, çalışma gücünün, becerisinin, çalışma yoğunluğunun artırılması ve çalışmanın daha iyi örgütlenmesi için, bu yöndeki çalışmaları desteklemek ve tüm araçları kullanarak ilerletmek gerekmektedir. Bunun için de, parça başına ücreti, Taylor sisteminde mevcut olan birçok bilimsel ve ileri yanın uygulanmasını, ücretlendirmeyi üretim verimliliğinin genel so-

nuçlarına fiilen uygulamak ve denemek gerekmektedir (Lenin, 1968: 678-680).<sup>8</sup>

Oldukça geri bir sanayi toplumu üzerine sosyalist toplumu inşa etmek isteyen Lenin, hem ekonomik kalkınma, hem de Devrimin dayanağı olan proletaryanın sayısını artırmak için hızla sanayileşmek gerektiğini düşünüyor; "en gelişmiş kapitalist ülkeye 'yetişmek ve geçmek', dogmat'i peregnat, hedefini koyuyor; bu, Amerika'dır. Amerikan modelini seçmek, yüksek sanayileşme hızı lehine tercih yapmak anlamına geliyor" (Küçük, 1991: 577). Sanayileşmek, yetişmek ve geçmek, Taylor sistemini benimsemeyi kaçınılmaz kılmak zorunda mıydı? Emek sürecinde aşamalı bir toplum modelini, sosyalist-komünist, benimsemeyi gerekli ve zorunlu hale mi getiriyordu? Lenin için bu soruların yanıtı evet olarak görünüyor. Öyle olduğu için, Lenin pratiğin yarattığı bir sorunu aşmak için teoriye ihtiyaç duyuyor, Marx'ın *Gotba Programının Eleştirisi*'ne sığınıyor. "Komünist Toplumun Birinci Aşaması" başlığı altında şunları yazıyor Lenin (1996a: 98):

*Gotba Programı'nın Eleştirisi*'nde Marx, işçilerin sosyalizm altında 'emeğin' 'kesintisiz' ya da 'tam ürünü'nü elde edeceği yönündeki Lassalleci düşüncüyü eleştirir, henüz komünist topluma geçilmediği için bunun olanaksız olduğunu belirtir. Marx'a göre, "iktisadi, manevi, entelektüel, bütün bakımlardan, bağrından çıktığı eski toplumun damgasını hala taşıyan bir toplumda" bu olanaksızdır.<sup>9</sup> Öyle olduğu için de, "üretici birey olarak –gerekli indirimler yapıldıktan sonra-, topluma vermiş olduğunun karşılığını alır. Onun topluma verdiği şey, birey olarak, kendi emek miktarıdır" (Marx-Engels, 1989: 29).

Marx (Marx-Engels, 1989: 30-31), kapitalist toplumdan çıkıp gelmiş biçimiyle bir ilerleme yaşanmasına karşın, üreticinin hakkının, sunmuş olduğu emekle orantılı olarak buradaki eşitliğin, emeğin ortak ölçü birimi olarak kullanılmasından ibaret olduğunu, bireylerin yeteneklerinin eşitsizliğini açıkça tanıdığını ve verim kapasitesini doğal bir ayrıcalık olarak kabul ettiğini belirtmektedir. Bazı kusurlar, uzun ve sancılı bir doğumdan sonra kapitalist toplumdan çıkıp geldiği biçimiyle komünist toplumun birinci aşamasında kaçınılmaz şeylerdir.<sup>10</sup> Bu kusurlar, komünist toplumun daha yüksek bir aşamasında, bireylerin işbölümüne ve onunla birlikte kafa emeği ile kol emeği arasındaki çelişkiye kölece boyun eğişleri sona erdiği zaman; emek, yalnızca bir geçim aracı değil, ama kendisi birincil yamsal gereksinim haline geldiği zaman; bireylerin çeşitli bi-

rimliliğini hızla yükseltmek gerekir. Bu iktidarı sürdürülebilmenin tek yoludur, olmazsa olmazı, *sine qua non* koşuldur" (Küçük, 1988: 158).

8| Lenin, 1918 Mayıs'ında yayınlanan "Sovyet İktidarının Acil Görevleri Üzerine Altı Tez" in beşincisinde emeğin verimliliğinin ve disiplininin artırılması üzerinde durur, sendikalarca Taylor sisteminin çok sayıda bilimsel ve ileri tekniğinin parça başına ücret çerçevesinde hayata geçirilmesi gerekliliğini dile getirir (Lenin, 1968: 698).

9| "Kapitalist toplum ile komünist toplum arasında, birinden ötekine devrim yoluyla geçiş dönemi yer alır. Buna bir siyasal geçiş dönemi tekabül eder ki, burada, devlet, *proletaryanın devrimci diktatörlüğünden* başka bir şey olmaz" (Marx-Engels, 1989: 41).

10| Lenin, bu değerlendirmenin karşısına şu notu düşmüştür: "Uzun ve ıstıraplı bir doğum. Komünist toplumun birinci aşaması" (Marx-Engels, 1989: 142). Daha geç yazılarında ise "komünist çalışma"yı tanımlarken, 1920'de şunları yazar: "komünist değil, sosyalist çalışma demek daha doğru olur, çünkü kapitalizmden doğan yeni toplum düzeninin en üst değil, daha alt, ilk gelişme aşamasıyla karşı karşıyayız" (Lenin, 1997: 485).

- 11| Lenin, bu değerlendirmenin karşısına şu notu düşmüştür: "Komünist toplumun en yüksek aşaması"(Marx-Engels, 1989: 142). Küçük (1991: 392), Marx'ın eşitliğin ancak yeni düzenin yüksek aşamasında söz konusu olabileceği tarifine katılmıyor ve şöyle diyor: "Böyle bir tarife katılmadığımı ifade etmek durumundayım. Böyle bir tarifin Sovyet sosyalizminin çözülüşünün önemli nedenlerinden birisi olduğunu düşünüyorum. Yeteneğe göre ödüllendirme, somutta iş yapma farklılıklarının kabulünü de beraberinde getiriyor. Engels, *Anti-Dühring*'te ısrarla buna karşı çıkıyor. Engels, *Anti-Dühring*'te değil hamal ile mimar arasında farklı ödemeye, bunların ayrı insanlar olarak varlığına bile karşı çıkıyor".
- 12| Lenin'in bu değerlendirmesine yönelik kenar notu şöyledir: "Bu da zorlamanın bir biçimidir: 'çalışmayan yemez' " (Marx-Engels, 1989: 143).
- 13| Lenin'in bu değerlendirmesine yönelik kenar notu şöyledir: "Çalışma bir gereksinme olmuştur ve her türlü zorlama dışındadır" (Marx-Engels, 1989: 143).

çimde gelişmeleriyle, üretici güçler de arttığı ve bütün kolektif zenginlik kaynakları gürül gürül fişkırdığı zaman ortadan kalacaktır. Ancak o zaman, "burjuva hukukunun dar ufukları kesin olarak aşılmış olacak ve toplum, bayraklarının üstüne şunu yazabilecektir: 'Herkesten yeteneğine göre, herkese gereksinimine göre!' ".<sup>11</sup>

Lenin, Marx'ın bu değerlendirmelerini komünist toplumun iki aşaması olacağı şeklinde yorumlamış, bunları "birinci aşama" ve "en yüksek aşama" olarak nitelendirmiştir. Bu iki toplumda emek süreçleri nasıl olacaktır? "Alt aşama"da, tüketim maddeleri herkesin topluma sunduğu emek miktarına "orantılı olarak" üleştirilecek, bölüşümde eşitsizlik, henüz çok büyük olacaktır.<sup>12</sup> "Yukarı aşama"da ise tüketim maddeleri herkese gereksinimine göre üleştirilecektir. Bunun için de, kafa emeğiyle kol emeği arasındaki çelişkinin ortadan kalkması, çalışmanın birincil yaşamsal gereksinim haline gelmesi,<sup>13</sup> üretici güçlerin büyük bir büyüme göstermiş olması gerekmektedir (Marx-Engels, 1989: 143). Lenin, bu okuma notlarını daha sonra *Devlet ve Devrim*'de ayrıntılı olarak değerlendirir: Komünizmin ilk aşaması, adaleti ve eşitliği henüz veremediğinden servet farkları, hem de adil olmayan farklar sürececek, fakat, üretim araçlarının, fabrikaların, makinelerin, toprak ve arazinin vs. özel mülkiyeti olmadığından, bir insanın bir başka insan tarafından sömürüsü olanaksız olacaktır. Ancak, bu ilk aşamada sadece, üretim araçlarının tek tek kişiler tarafından mülk edinilmesi adaletsizliğini ortadan kaldırılacak, tüketim maddelerinin emeğe göre paylaşımı adaletsizliğini ortadan kaldırmayı ise komünist toplumun gelişim seyri gösterecektir (Lenin, 1996a: 99-100).

Bu durumda, bu birinci aşamada, eşitsizliğin ortadan kaldırılmasının unutulduğunu dile getirip bunu kınayanlar, olsa olsa büyük cehaletlerini kanıtlamış olacaklardır (Lenin, 1996a: 100). Bir sosyalist ilke olarak "çalışmayan yememelidir" in hayattaki karşılığı "aynı miktarda emek için aynı miktarda ürün" olur. Bir "kusur" olarak değerlendirilen bu durum için yapılacak çok şey de yoktur, "komünizmin ilk aşamasında bu kaçınılmazdır, çünkü ütopyalara düşmeksizin, insanların kapitalizmin devrilmesiyle birdenbire, hiçbir hukuk kuralı olmadan toplum için çalışmayı öğreneceklerine inanmamak gerekir, ve bunun da ötesinde böyle bir değişim için ekonomik önkoşullar, kapitalizmin ortadan kaldırılmasıyla hemen hazır olmaz" (Lenin, 1996a: 100-101). Peki ne zaman hazır olacaktır? Bir kez mülk-

süzleştirme ile üretici güçlerin önü açılacak ve onların dev bir gelişimini sağlanacaktır. Ancak, "bu gelişimin ne kadar hızla süreceğini, işbölümünün ortadan kaldırılmasına, kol ve kafa emeği arasındaki karşıtlığın bertaraf edilmesine, çalışmanın 'yaşamın birincil gereksinimine dönüşmesine ne kadar çabuk yol açacağını ise bilmiyoruz ve bilemeyiz" (Lenin, 1996a: 102).<sup>14</sup>

Marx'ın değerlendirmeleri ve Lenin'in bu değerlendirmelerden çıkardığı sonucun pratiğe yansımaları, üretici güçleri geliştirmek ve bütün kolektif zenginlik kaynaklarını gürül gürül fişkırtmak için hızlı sanayileşme isteği olmuştur. Lenin için, komünist toplumun ilk aşaması olarak nitelendirdiği bu ilk dönemdeki hızlı sanayileşme sürecinde bölüşümde eşitsizlik henüz çok büyük olduğu için de Taylorist sistemin parça başına ücret sisteminin benimsenmesi rahatsız edici teorik bir sorun yaratmamaktadır. Çünkü, "herkesten yeteneğine göre, herkese gereksinimine göre" olan komünist toplumun en yüksek aşamasına gelinmediği için komünist toplumun bu birinci aşamasında "işlemeyen dişlemeyiz".<sup>15</sup> Bu yaklaşım, izleyen yıllarda, Stalin tarafından benimsenerek, belki de Taylorizmin en yüksek aşaması olarak nitelendirilebilecek, ama yeni toplumun üretim ilişkilerinin özelliklerini de içinde taşıyan, Stahanovizm teorik gerekçesini oluşturacaktır.

Kuşkusuz, Lenin'in bu yorumu çerçevesinde emek süreçlerine yaklaşımı, özellikle Taylorizmin uyarlamaları eleştirilere maruz kalmıştır.<sup>16</sup> Bu eleştirilere bir örnek olarak R. Luxemburg değerlendirmelerine kısaca yer vermek, dönemin tartışmalarını anlamak açısından yararlı olacaktır. Sosyalist dönüşümü devrimci partinin cebinde canla başla uygulamayı bekleyen hazır bir formül olarak algılamamak gerektiğini dile getiren Luxemburg'a göre (1982: 234-236), sosyalizmin ekonomik, sosyal ve hukuksal bir sistem şeklinde gerçekleşmesi geleceğin sisleri arasındaki gizli bir şeydir. Sahip olunan şey, programda yer alan ise kabaca gerekli önlemleri arayacağımız yönleri gösteren birkaç işaret direğinden ibaret olup, bunlar da negatif karakterli bilgilerdir, belirtilerdir. Bu nedenle, başlangıçta, sosyalist ekonomiye giden yolu açmak için nelerin tasfiye edilmesi gerektiği bilinir; öte yandan, ne bir sosyalist program ne de bir sosyalist el kitabı, sosyalist ilkeler çerçevesinde ekonomiye, hukuka, toplumsal ilişkilere yönelik olarak hayata geçirilecek büyük küçük, binlerce somut ve pratik şeyin doğasına ve boyutuna ilişkin bir şey söylemez. Bu bir kusur olma-

**14** Lenin, 1918 yılında, "Mevcut Durum Üzerine Rapor"da şöyle der: "Kapitalizmden sosyalizme geçişin en ağır, en acı dolu döneminden geçiyoruz; bu dönem kaçınılmaz olarak bütün ülkelerde çok çok uzun sürecektir" (Lenin, 1996a: 417). Lenin'in sosyalizmle komünizm arasındaki farkı gösteren değerlendirmeleri için bakınız (Lenin, 1996a: 104-105). Komünizme geçiş sorunları ve buradaki emek süreçlerine ilişkin benzer değerlendirmeler için ayrıca bakınız (Lenin, 1996b: 253-261; 1997:449-486).

**15** Bu veciz söz daha çok "Çalışmayan yemez" şeklinde çevrilmiştir.

**16** Bu eleştiriler için bakınız (Küçük 1975; 1978; 1988; 1991; Ansal, 1992; Liebman, 1992; Brinton, 1990; Kollantay, 1991; Siri-ani, 1990).

yıp, bilimsel sosyalizmi ütopyik olanlarına üstün kılan yandır. Ancak, sosyalizmin inşasında pozitif değerler açısından sorun vardır, bilinmeyen bir topraktır, binlerce sorun içermektedir. Bu nedenle özgür bir ortamda, yanlışları düzeltere düzeltere sosyalizmin inşasına gidilmelidir. Tersî durumda sosyalizmin besleneceği kaynak olan demokrasi dışlanır, tüm zenginliğin ve entelektüel ilerlemenin yaşam kaynağı kurur. Siyasal alanda gerçekleşen her şeyi ekonomik ve sosyal alan da hak etmektedir ve tüm halkın katılımını hak etmektedir. Tersî durumda sosyalizm bir düzine entellektüelin lütfu olan kararnamenin ürünü olacaktır.

Luxemburg, Lenin ve Troçki'yi, sosyalist demokrasinin inşasından çok, bir diktatörlüğe yöneldiklerini düşünerek eleştirir (1982: 240). Luxemburg'a göre, sosyalist ekonominin altyapısı yaratıldığında, sosyalist demokrasi de sınıf egemenliğinin yıkılması ve sosyalizmin inşası ve iktidarın sosyalist parti tarafından fethi aşamasında başlayacaktır. Sınıfın eseri olan bu proletarya diktatörlüğünde, sınıfın eseri olan sosyalist toplumda emek süreci de şu özelliklere sahip olmalıdır: Sermayeye karşı mücadele eden işçi sınıfı üretimi kontrol etmeyi ve yönetmeyi güvence altına almalıdır. Proletarya, kapitalistlerce tüm üretim süreçleri boyunca dönüştürüldüğü cansız makinalar olmamayı, ama düşünceleri olan, özgür faaliyetleri olan insan olmayı öğrenmek ve bunlara rehberlik etmek zorundadır. Onlar, toplumun çalışan üyeleri olarak bütün toplumsal zenginliğin tek sahibi olarak sorumluluk duygusu taşımalıdır. Onlar, patron kurbacı olmadan canla başla çalışılacağını, kapitalistin zalim gardıyanı olmadan verimliliğin artırılacağını, üzerlerinde küçük bir zincir olmadan bile disiplinli olacaklarını, kumanda edecek bir usta olmadan düzeni sağlayacaklarını kanıtlamalıdır. Sosyalist toplumun gerektirdiği tüm idealist duygu, otodisiplin ve düşüncelere sahip olan bu toplumda kuşkusuz kapitalist ahlakın bencillik, yolsuzluk, pasiflik gibi davranış ve duygularına yer olmayacaktır. Bütün bu sosyalist uygarlığın erdemleri, ayrıca sosyalist işletmelerin yönetimi için gerekli olan kapasite, işçi sınıfının faaliyetleri ve bunlardan kazandığı deneyimlerin bir sonucu olacaktır. İşçi sınıfının katılımı olmadan toplumun sosyalizasyonun hayata geçirilmesi de mümkün olmayacaktır. İşçi sınıfının özgürlüğü, bizatihi kaçınılmaz olarak işçi sınıfının kendi eseri olmalıdır. (Luxemburg, 1982: 270-272).



Luxemburg'da kapitalist kurumların ödünç alınması, uyarlanması yoktur, ama, kendiliğinden olmasa da, pratik hayatın içinden edinilen deneyim, yanlışların düzeltilmesi ile oluşacak bir sosyalist emek süreci söz konusudur. Bu süreçte, zor ve baskı yoktur, tüm zenginliğin sahibi olduğunun farkında olan işçi sınıfı büyük bir sorumluluk duygusu içinde çalışmayı gönlüllük temelinde, verimliliği artıracak bir şekilde gerçekleştirecektir. Emek sürecini belirleyecek olan da sosyalist demokrasinin özgür ortamı içinde bu gelişmelerdir. Kuşkusuz, bu düşüncelerin oluşumunda mevcut Sovyet devriminden edinilen gözlem ve tepkilerin önemli bir yeri bulunmaktadır.<sup>17</sup>

Luxemburg, içerde kendisine ulaştırılabilen bilgiler ve yayınlarla Sovyet devrimini ve sonuçlarını anlamaya çalışırken, emek süreçlerinde pratiğin deneyimlerine ve yanlışların giderilmesine vurgu yapıyor. Lenin, pratiğin içinde sosyalizmin inşasında, sanayileşmek ve geçme isteği içinde emek süreçlerinde karşılaşılan sorunların çözümü için teorik dayanak arıyor. Teorik dayanağı Marx ve Engels'de buluyor, daha doğrusu pratiğin dayattığı zorluğu aşmada, yararlandığı kapitalist emek süreçlerini aklamada, Marx ve Engels'in teorisini zorluyor. Küçük'ün Stalin için söylediğini, burada, emek süreçleri açısından Lenin için de söylemek mümkün görünüyor: "Pratik, Sovyet yöneticilerini, başta Stalin'i zorladı ve başta Stalin, Sovyet yöneticileri, teoriyi zorlamak zorunda kaldılar" (Küçük, 1988: XXIX-XXX).

Pratik Lenin'i zorladıkça, Lenin teoriyi zorladı. Başlangıçta "komünizmin ilk aşaması" olarak tanımladığı süreci sonra "sosyalizm" olarak nitelendirdi. Nitelendirmek önemliydi. Çünkü, bu dönemde emek süreçleri farklı ilişkilere tekabül etmektedir. Lenin'in yeni koşullara uyarlamaya çalıştığı Taylor sisteminin emek süreçleri yaklaşımı için de bundan daha sağlam dayanılacak teorik çerçeve oluşturulamazdı. Komünizme geçilmediği, komünizmin ilk aşaması olan sosyalizmde olduğu için emek süreçleri ve bölüşüm ilişkileri de "burjuva hukuku"na tabii olacaktı, öyleyse Taylor sistemini benimseyip Sovyetler Birliği'ne uyarlamakta bir sorun yoktu, ta ki komünist toplum kuruluncaya kadar. Pratik teoriyi zorlayınca, teorisinin pratiğe uyarlaması kaçınılmaz bir zorunluluğa, bilincine varılmış bir zorunluluğa dönüştü.

Taylorizm, pratiğin teoriyi zorladığı bir ortamda emek süreçlerinde kaçınılmaz bir sistem olarak, bilincine varılmış bir

**17**Luxemburg'un düşüncelerine kaynaklık eden devrimden sonra yaşanan emek süreçleri ve kontrolüne ilişkin kısa ama önemli bir değerlendirme için bakınız (Ansal, 1992: 146-161).

18| Tek ülkede sosyalizmin gerektirdiği hızlı sanayileşme, yüksek kalınma hızı, Sovyetler Birliği işçi sınıfının omuzlarına tarihin yüklediği büyük bir şansızlık olarak değerlendiriliyor (Küçük, 1988: 33-34).

19| Ansal, Taylorizmin çok yoğun tartışıldığını, 1924'te bir araştırmacının konu üzerine yazılmış 763 makale ve kitap olduğunu belirtirken, bir başkasının 2 bin 400 Rusça kitap ve bildiri bulunduğunu bildirdiğine dikkat çekmektedir. Teorik tartışmalar ve pratik uygulama üzerine yazılanlar "çok güçlü ve etkin Taylorist grup ile Taylorizmin hiçbir değişikliğe tabi tutulmadan uygulanmasına karşı olanlar"dan oluşan iki grup arasında geçmektedir (1992: 152).

20| 17 Mayıs 1919'da Pravda'da yayınlanan bir yazıda Subotniklerin oluşumu ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. Ayrıntı için bakınız (Lenin, 1997: 460).

zorunluluk olarak algılandı ve Sovyetler Birliği'nde yerini aldı. Hiçbir direniş ile karşılaşmadan mı? Ansal (1992: 158), Sovyetler'de emek süreçleri üzerine çalışan Siegelbaum'a (1984: 45-68) dayanarak, işçilerin emek sürecinde sahip oldukları görece kontrol nedeni ile 1920'lerde Taylorizmin uygulama çabalarını büyük ölçüde boşa çıkardığını, direnç gösterdiğini belirtiyor. Kuşkusuz, hızlı sanayileşme ve yetişip geçme isteği emek süreçlerinde uygulama isteği ve uygulamaya direnişte pek çok sorunun kaynağını oluşturuyor.<sup>18</sup> Bu dönemde yaşanan pratikler, daha sonra "sosyalistler için, ilk sosyalist iktidarı savunmak ve yaşatmanın en temel görev olduğu zamanlarda bu tekil pratiklerin 'teori' sayıl"ması gibi, birer "teori" sayılmıştır (Küçük, 1988: 32). Emek süreçlerinde yaşanan sorunlara yönelik çözüm arayışları, yaşanan pratikler ve bunlara yönelik söylem de daha sonraki dönemin "teorik" gerekçesini oluşturmuştur.<sup>19</sup>

Sovyet düzeninde Taylorist emek sürecinden önemli bir kopuşa işaret eden Lenin'in (1996b: 256) komünistçe olan tek şey olarak değerlendirdiği "subotnikler" sosyalist emek süreci açısından önemli bir ilk adımdır. Bir ilk adım ve ilk deneyim olarak da üzerinde durulması gerekiyor. Subotnik, Rusça'da cumartesi anlamına gelen "subota"dan türetilmiş, "karşılıksız çalışma, kentlerde işçilerin her işçiden talep edilenden fazla yaptıkları çalışma" olarak tanımlanıyor (Lenin, 1996b: 488). Komünist Parti'nin hücrelerinin inisiyatifi ile yıkıma karşı mücadele için ve ülke savunmasının desteklenmesi için yeni bir çalışma yöntemi olarak 1919 yılında uygulanmaya başlandı.<sup>20</sup> Cumartesileri bir defada altı saat ücretsiz gönüllü çalışmayı hedefleyen subotniklerin sayısı hızla artmaya başladı. 10 Mayıs 1919'da 270 olan subotnik sayısı, Ağustos'ta 4 bin 151'e, Aralık'ta 16 bin 686'ya, Şubat 1920'de 41 bin 587'ye yükseldikten sonra azalmaya başlayarak Nisan 1920'de 27 bin 287'ye kadar gerilediler (Lenin: 1996b: 452-453).

Subotnikler ilk kez örgütlenmeye başladığında hem parti çevrelerinde, hem sendikalarda, hem de Çalışma Komiserliği'nde karamsar bir hava vardır; subotniklere önem verecek hiçbir neden olmadığını düşünülüyordu. Ancak, subotniklerin yaygınlaşması ile bu karamsarlık kırılır ve komünist toplumun bir özelliğinin yaşanmaya başladığı düşünölmeye başlanır. Çünkü, subotnikler, "topluluğun yararı ve selameti için parasız çalışmanın genel bir olgu haline geldiği bir düzen" olan komünizmin (Lenin, 1996b: 255) ilk ve öncü temsilcileridir. İşçilerin

kendi inisiyatifleriyle düzenledikleri *komünist Subotnikler* bir başlangıç olarak dev bir öneme sahiptirler. Çünkü, bu, burjuvaziyi devirmekten daha zor, daha önemli, daha radikal, daha tayin edici bir devrimin başlangıcıdır; çünkü bu, kendi ataleti ve dizginsizliği üzerinde, küçük-burjuva egoizmi üzerinde, lanet olası kapitalizmin işçilerle köylülere miras bıraktığı bu alışkanlıklar üzerinde bir zaferdir.<sup>21</sup> Bu zafer sağlandığında, yeni toplumsal disiplin, sosyalist disiplin o zaman ve ancak o zaman yaratılmış olacaktır, komünizm gerçekten yenilmez olacaktır (Lenin, 1997: 459-460). Öyle olduğu için de komünist subotnikler hayata geçirilmeye başlandığında özel bir değer kazandılar, ekonomi düzeninde "komünistçe hiçbir şey olmayan" bir toplumda komünist bir şeyleri su yüzüne çıkarmaya başladılar. Bu, subotniklerin ortaya çıktığı yerde, yani tek tek insanların toplumun yararı ve selameti için, hiçbir makam, hiçbir devlet tarafından normlandırılmamış geniş kapsamlı parasız çalışma söz konusudur.

Eğer Rusya'nın bugünkü düzeninde komünistçe bir şeyler varsa, bunlar sadece Subotniklerdir, bunun dışında her şey, sosyalizmi sağlamlaştırmak için kapitalizme karşı mücadeledir, bu mücadelenin tam zaferinden sonra, uygulamasını kitaplarda değil, canlı gerçeklikte Subotniklerde gördüğümüz komünizm yükselecektir (Lenin, 1996b: 256-257).

Kapitalist kurallarla çelişen, kapitalizmi yenilgiye uğratan sosyalist toplumda daha yüksek bir şeyin ortaya çıkmaya başladığını gösterdiği için Subotnikler önemlidir. Verimlilik açısından o güne kadar olan tüm değerleri alt üst etmişler, şarkıların, marşların eşliğinde yaptıkları çalışmalarda emek üretkenliğini iki-üç kat arttırmışlardır. Bu yanları ile, "devrimci şiddetin ekonomik temeli, hayatîyetinin ve başarısının garantisidir, proletaryanın, kapitalizmle karşılaştırıldığında, emeğin toplumsal örgütlenişinin daha üst bir tipini temsil etmekte ve gerçekleştirilmektedir". Böyle olduğu için de önemlidir; "komünizmin kaçınılmaz tam zaferinin güç kaynağı ve güvencesidir". Sadece bu kadar değil, komünist subotnikler tam da emek üretkenliğini geliştirmede, yeni bir çalışma disiplinine geçişte, sosyalist ekonomik koşulları ve yaşam koşullarını yaratmada işçilerin bilinçli ve gönüllü inisiyatifini gösterdikleri için de büyük tarihsel öneme sahiptir. "Moskova-Kazan Hattı demiryolu işçilerinin komünist Subotnik'i, dünyanın tüm halklarına kapitalizmin boyunduruğundan ve savaşlardan kurtuluşu getiren

21| Lenin (1997: 485), 1920'de, Komünist Subotnik gazetesinde, yayınlanan yazısında, komünist çalışmayı şöyle tanımlar: "Sözcüğün dar, tam anlamında komünist çalışma için, belirli bir görevi yerine getirmek için, belirli ürünler üzerindeki hak kazanmak amacıyla yerine getirilmeyen ücretsiz çalışmadır, önceden saptanmış, yasal normlara göre değil, normsuz, ücret beklemezsiniz, ücret üzerine bir anlaşma olmaksızın gönüllü çalışmadır, kamu yararı için çalışma alışkanlığıyla ve kamu yararı için çalışma gerekliliği ile ilgili (alışkanlık haline gelmiş) anlayışla yerine getirilen çalışmadır, sağlıklı bir organizmanın gereksinimi olarak çalışmadır". "Subotnik, emek orduları, çalışma yükümlülüğü -bunlar sosyalist ve komünist çalışmanın pratik olarak hayata geçirilişinin çeşitli biçimleridir. Bu hayata geçirilişin sayısız eksiklikleri vardır" (Lenin, 1997: 486).

22|1923 yılı başında sanayi işçilerinin içinde özel işletmelerde çalışan ücretli işçilerinin oranı küçümsenmeyecek bir düzeye yükseldi. Devlet işletmelerinde çalışma işçinin payı bu yıl % 84.5 oldu (Carr, 1998: 274).

Yeni, sosyalist toplumun embriyonlarından biridir (Lenin, 1997: 462-468, 473). Peki, sosyalist toplumun embriyonlarından biri olan bu "sosyalist çalışma", "komünist çalışma" ne kadar sürede gerçekleştirilecek bir "sorundur" ? "Yeni bir çalışma disiplini, insanlar arasında yeni toplumsal ilişki biçimleri, insanları çalışmaya çekmenin yeni biçim ve yöntemlerini yaratmak yılların ve onyılların işidir. Bu en verimli, en yüce görevdir" (Lenin, 1997: 486).

Ancak, sosyalist ve komünist çalışmanın pratik olarak hayata geçirilişinin çeşitli biçimleri olan "subotnik, emek orduları, çalışma yükümlülüğü" komünizmin kaçınılmaz zaferinin güç kaynağı ve güvencesini sağlamasına, sosyalist toplumun embriyonlarından biri olmasına rağmen, Taylorist sistemden bir kopuş olan bu karşılıksız gönüllü üretken, verimli çalışma yaygınlaştırılarak hayata geçirilmez/geçirilemez. Subotniklere övgünün dizilişinden bir yıl sonra, yaşanan ekonomik sorunlar, 1921 yılı başlarında Yeni Ekonomi Politikaları'na (NEP) yol açarken, komünizme ait olan tek şeyin, ilk subotniklerin de maddi temellerinin varlığını sarsmaya başlar.<sup>22</sup> Kuşkusuz, bu Lenin'in "Moskova-Kazan Demiryolunda İlk Subotnikten 1 Mayıs'ta Tüm-Rusya Subotniki'ne" başlıklı, 1 Mayıs 1920'de yayınlanmış olan yazıdaki "Subotniklerin yerleşmesi, gelişmesi, yaygınlaşması ve alışkanlık haline gelmesi için yıllarca ve on yıllarca çalışmak istiyoruz . Komünist çalışmanın zaferine ulaşacağız" düşüncesinin ve dileğinin temsilcisi olan ilk subotniklerin de azalmasının nedenlerinden biridir (Lenin, 1996b: 261). Çünkü, NEP ilk döneminde proletaryanın zararına bir taviz politikası oldu. Bazı sanayi işletmelerinin yeniden özel mülkiyete ve yönetimine geçtiği, devlet mülkiyetinde ve denetiminde kalanlarda ise işlerin ticari ilkelere göre yürütülmesinin benimsendiği bir ortamda emek süreçlerinin olumsuz etkilenmesi kaçınılmazlaştı. Zorunlu çalışma kaldırılırken, "serbest emek piyasasının" önü de açılıyordu. Giderek ücretlerin üretkenliğe göre ödenmesi esası yaygınlaşacaktı. Artık 1918 İş Yasası'nın işlerliği kalmamıştı, NEP'e uygun bir İş Yasası 1922 yılında çıkarılarak bu sorun da çözüldü (Carr, 1998: 282-299).

Şimdi ricat zamanıdır. Güç toplamak, çoğalmak için. Komünist olmayan ellerle komünizmi inşa etmek için (Lenin, 1997: 383), 1921 ilkbaharına doğru, üretim ve paylaşımın sosyalist temellerine "hücumla", yani en kısa, en hızlı, en doğrudan biçimden geçme denemesinde yenilgiye uğrandığından,

bir dizi ekonomik sorunda kaçınılmaz olarak devlet kapitalizmi mevzilerine geri çekilinecektir (Lenin, 1997: 314). Çünkü, "ekonomik sorunun çözümüne, yani sosyalizmin temellerine ekonomik geçişi güvence altına almaya yaklaşmak için" bu gereklidir, büyük sanayiye yeniden kurmak ve geliştirmek için gereklidir (Lenin, 1997: 315, 318). Kuşkusuz bu geri çekilme dönemine denk düşen emek süreçleri de izlenen politikalara denk olacaktır, geri çekilme sona erinceye kadar. Peki bu geri çekilme ne kadar sürecektir? Ekonominin bir dizi alanında devlet kapitalizmine geri çekilme, bir dizi geri çekilme ile bağlantılı, uzun sürecektir (Lenin, 1997: 315). Bu değerlendirme, ekonominin bir dizi alanındaki geri çekilmeye bağlı olarak kapitalist sistemin emek süreçlerinin varlığının da uzun süreceğinin bir işareti olarak kabul edilebilir.<sup>23</sup> Üstelik, bu dönem fabrikadakiler gerçek anlamda işçi de değildir, savaştan kaçmak için fabrikaya girmiş insanlardır (Lenin, 1997: 391). Devrim, işçi sınıfının niteliksizliğinin, sosyalist bilinçten yoksunluğunun yanı sıra bir de nicelik açısından büyük bir sorunla karşı karşıyadır. İktidarda kalmak çoğalmayı, çoğalmak hızlı sanayileşmeyi gerektiriyor. Savaş komünizmi süreci ekonomik açıdan bir geri çekilmeyi, hızlı sanayileşmek için, işçi sınıfını sayısal olarak çoğaltmak için, büyük sanayiye daha bol miktarda yiyecek ve hammadde sağlamak düşüncesi ile tarıma yönelik bir politikayı temel edinse de, Yeni Ekonomi Politikaları'na yönelmenin kaçınılmaz olduğunu düşündürüyor.<sup>24</sup> Bu kaçınılmazlık, sosyalist emek süreçlerinin inşasının aciliyetini önemsiz kılıyor. Çünkü, hızla sanayileşmek, yetişmek ve geçmek gerektiği düşünülüyor.

### **Stahanovizm: Sovyetler'de "Taylorizmin" En**

#### **Yüksek Aşaması mı, Subotniklerin Yeni Bir Türü mü?**

NEP ile restorasyonun tamamlandığını düşünen Sovyet yönetimi, 1929 yılında, artık, yeni bir gelişim aşamasına, eski dönemden, restorasyon döneminden farklı bir aşamaya girildiği; insanın yeni bir döneminin, bütün ekonominin sosyalizm temelinde yeniden yapılanması döneminin yaşanması gerektiğini dile getiriyordu. Öyle olduğu için de, bu yeni dönem, yeni sınıfsal değişikliklere, sınıf mücadelesinin şiddetlenmesine neden olacak; yeni mücadele yöntemlerini, güçlerin yeniden düzenlenmesini, bütün örgütlerin iyileştirilmesini ve sağlamlaştırılmasını gerektirecekti (Stalin, 1992a: 35; Farbman, 1931: 22).

**23** "Ekonomiyi ancak, komünistler bu ekonomiyi başkalarının elleriyle kurmayı bildiklerinde, kendileri bu burjuvaziden öğrendiklerinde ve onları komünistlerin istediği yola yönlendirdiklerinde yönetebileceğiz" (Lenin, 1997: 383).

**24** "Tek ülkede sosyalist devleti yaşatmak, iktidarı alan proletaryayı çoğaltmak demektir. Bu bir siyasal görevdir. Bunun yöntemi sanayileşmedir" (Küçük, 1988: 245). "NEP'in temel özelliği, savaş komünizmi politikalarını yadsımasıydı. Şaşkınlığın ilk etkisi geçer geçmez herkes NEP'i bir zorunluluk olarak kabul etti. Kimileri istekle kabul ederken, kimileri vicdanen huzursuzdu" (Carr, 1998: 249).

25|1928-1933 dönemi plan hedefinde temel göstergelerde beklenen artışlar: Toplam nüfus % 11.8, ücretler % 18.2, ağır sanayi % 255, hafif sanayi % 144, diğer sanayi % 181, tarımsal üretim % 151, ulusal gelir % 101.5 (Farbman, 1931: 65). 1929 yılı 100 olarak baz alındığında, 1933 yılında SSCB'de sanayi üretim hacmi 100'den 201'e yükselmiştir. Aynı süreç içinde, bunalm nedeni ile Birleşik Devletler 64.9'a, İngiltere 86.1'e, Almanya 66.8'e, Fransa 77.4'e gerilemiştir (Stalin, 1977: 525).

26|Sosyalist yarışmayla rekabet arasındaki fark için bakınız (Stalin, 1992a: 103).

27|Lenin'den alıntı, Aralık 1917'de de yazılmış olan "Yarışmayı Nasıl Örgütlemeli"den yapılmıştır. Bakınız (Lenin, 1997: 449-450).

Kuşkusuz bu durum, emek süreçlerinde yeni yönelişi ve yeniden yapılanmanın kaçınılmazlığını da işaret etmektedir.

Yeniden kuruluş sürecinde "yetiştirip geçmek için" sanayileşmenin tek başına yetmeyeceğinin farkında olan Sovyet yönetimi önüne hedef olarak bir de en ileri kapitalist ülkedeki iş gücünün verimliliğine yetiştirip geçmeği koydu, bir zorunluluk olarak. Bu zorunluluk ise, bir var olma ya da yok olma sorununun zorunluluğudur. Yeniden kuruluşu gerçekleştirip, iktidarı yavaşlatmak ve sosyalizmi inşa için iş gücü verimliliğini hızla yükseltmek gerekiyordu.<sup>25</sup> Bu nedenle yeni dönemde emek süreçleri büyük önem taşıdı, verimliliği artıracak yeni yol ve yöntemler, çalışma biçimlerini bulup hayata geçirmek kaçınılmaz oldu. Çözüm aracı olarak önce bir "çoşku"nun yaratılması, sonra da "sosyalist yarışma"nın sağlanması gerektiği düşünüldü. Stalin'in (1992a: 102, 104), J. Mikulina'nın *Kitlelerin Yarışması* kitabına yazdığı önsözde sosyalist yarışmanın harekete geçiricisi olan muazzam emek coşkusunun derindeki süreçlerini, basit ve gerçeklere uygun olarak ortaya konmasına dikkat çekiyor, sosyalist yarışmayı, milyonlarca emekçinin yaratıcı inisiyatifine dayanan, kitlelerin işsel devrimci özeleştirisinin ifadesi olarak nitelendiriyordu.<sup>26</sup>

Emek süreçlerinde verimliliği artırmak için karşılaşılan sorun, pratiğin dayattığı bir zorunluluğa dönüştürülünce, geriye bir teorik dayanak arayışı kalıyordu. Marx ve Engels de bulunmayan bu dayanak için geriye Lenin kalıyor. Sorunu daha iyi kavramak için, uzunca da olsa, Stalin'in konu ile ilgili olarak Lenin'den yaptığı alıntıyı aktarmak gerekiyor.

'Sosyalizm' diyor Lenin, 'yarışmayı hiçbir zaman ortadan kaldırmaz, tam tersine, yarışmayı ilk kez gerçekten geniş temelde, gerçekten *kitlesel* çapta uygulama, emekçilerin çoğunluğunu, kendilerini gösterebilecekleri, yeteneklerini geliştirebilecekleri, halkın bitmez tükenmez bir kaynak gibi durmadan ortaya çıkardığı ve kapitalizmin binlerce, milyonlarcasını ayaklar altında çiğnediği, baskı altında tuttuğu, ezdiği yetenekleri ortaya çıkarabileceği bir faaliyet alanına yönelme olanağını yaratır'... 'Asıl şimdi gerçekten geniş kitlesel boyutta girişim ruhu, yarışma ve cesur inisiyatif geliştirme olanağı yaratır' (...) zira 'yüzyıllardan bu yana başkası için çalışmadan sonra, sömürücüler için özgür olamayan çalışmadan sonra, şimdi kendisi için çalışma olanağı doğmuştur'... 'şimdi, sosyalist bir hükümet iktidarda olduğu için, görevimiz yarışmayı örgütlemektir' (Stalin, 1992a: 101-102).<sup>27</sup>

Emek üretkenliğinin artırılması için üç ana doğrultuda teş-

vike baş vuruldu: Kitlelerin çalışma inisiyatifine ve çalışma faaliyetine ket vuran bürokratizme karşı özeleştirici aracılığıyla mücadele; tembelle ve proleter çalışma disiplini baltalayanlara karşı sosyalist yarışma aracılığıyla mücadele; üretimde rutine ve atalete karşı kesintisiz çalışma haftasının örgütlenmesi aracılığıyla mücadele (Stalin, 1992a: 111). Çünkü, emek üretkenliği, emek coşkusu olmadan sosyalizmin kapitalizm üzerinde nihai zaferinin sağlanamayacağı düşünülüyordu. Çalışmayı, çalışma coşkusunu, emek üretkenliğini bu kadar ön plana çıkarmasının sıkıntılarını yaşayabileceğini düşünen Stalin, bir kez daha, ikna edebilmek için, Lenin'e başvurma gereği duyuyordu:

'Emek üretkenliği', diyor Lenin, 'son tahlilde yeni toplum düzeninin zaferi için en önemli tayin edici şeydir. Kapitalizm, feodalizm altında bilinmeyen bir emek üretkenliği yarattı. Kapitalizm, sosyalizmin yeni, çok daha yüksek bir emek üretkenliği yaratmasıyla nihai olarak yenilebilir, ve nihai olarak yenilecektir.' (4. baskı, cilt XXIX, s. 394, Rusça" (Stalin, 1992a: 111).

Emek üretkenliği, bir büyük savaşın son muharebesinde, adeta bir ölüm kalım mücadelesi olarak dillendiriliyor. Herhangi bir muharebeye yönelik bir taktik değil, son taarruzu kazandıracak stratejik bir durum olarak değerlendiriliyor. Bu durum, sosyalizmin kapitalizmden yeni ve çok daha yüksek bir emek üretkenliği yaratması ile bu savaş kazanılmış olacaksa, başka nasıl yorumlanabilir ki? *Savaş Üzerine* adlı kitabında Clausewitz (1999: 23), "Düşmanı mağlup etmediğim sürece, onun beni mağlup etmesinden korkmak zorundayım" diyor. Sovyet iktidarı, sosyalizmin inşasında bunun farkında idi. Öyle olduğu için, Clausewitz'in "kuvvetlerin aşırı gayreti"ne yönelik tezine dört elle sarılıyor. Tez şöyle:

Düşmanı mağlup etmek istiyorsak, gayretimizi, düşmanın karşı koyma gücüne uydurmak zorundayız. Bu karşı koyma gücü, çarpanları birbirinden ayırt edilmeyen bir çarpım sonucuyla ifade edilir. Yani; eldeki olanakların büyüklüğü ve irade gücünün kuvvetiyle. Kısmen de olsa sayıya dayandığından eldeki olanakların büyüklüğü, tayin edilebilir; fakat, irade gücünün kuvveti pek tayin edilemez ve ancak, düşmanı harekete geçiren nedenlerin gücüne göre değerlendirilebilir. Bu şekilde düşmanın karşı koyma gücünü, oldukça iyi tahmin edebileceğimizi kabul edersek kendi gayretlerimizi de buna göre ayarlayabilir ve gayretlerimiz, ya üstünlüğü sağlayacak kadar büyük tutar, ya da, buna gücümüz yetmediği takdirde, olanak oranında büyük tutarız. Fakat düşman da aynı şeyi yapar. O halde, yalın bir tasarı olarak tarafları tekrar aşırılığa iten yeni bir tırmanma başlayacaktır (Clausewitz, 1999: 23).<sup>28</sup>

**28** Sovyetler'de emek üretkenliği artarken, kapitalist dünya da emek üretkenliğini artırmak için arayışlarını kesintisiz sürdürdü, Taylorizmi daha da geliştirmeye çalıştı. Bu türden çabalar için bakınız (Barensel, tarihsiz: 127-131).

29| Angotti, Stalin stratejisinin temelinde yatan önerme olarak üretici güçlerin gelişiminin sosyalizmin gelişmesi için kesin bir başlangıç noktasının, hem sosyalistler hem de sosyalist olmayanlar tarafından determinizm olarak eleştirilmesine katılmamakta, bu yaklaşımı bir saldırı olarak değerlendirmektedir (tarihsiz: 34-35).

30| Sosyalist kültürün bir parçası olarak yıkıcı yanını olduğu düşünülen "rekabet" kavramı kullanılmıyor, yapıcı yanını olduğu düşünülen "yarışma" kavramı tercih ediliyor.

Tek ülkede sosyalizmi kurmak ve yaşatmak çabası, kapitalizm ile savaşta, büyük bir talihsizlik olarak emek cephesine, sosyalizmle bağdaşmayan, büyük bir yük yükleyici: boş zamanı artırmak ve çalışma temposunu azaltmak yerine, daha çok çalışmak, daha fazla, daha canlı, daha yoğun, daha üretken çalışmayı. Taraflar tekrar tekrar aşırılığa itilirken emek cephesi mağdur edilen oluyor.

Hem sosyalizmde hem kapitalizmde, iki sistem arasında, emek açısından yıkıcı bir rekabet yaşanıyor, yapıcı bir yarışma değil. Ancak nihai zafer için taraflardan birinin, diğerini yok etmesi gerekiyor. Tek ülkede sosyalizmi kurmaya çalışan bir ülkede emek cephesinin en büyük talihsizliği, bu savaşın en önde giden azaplar görevini üstlenmeleri oluyor. Çünkü "savaş teorisi, bir eğitilmiş aracın, savaşın amacı için kullanılmasıyla meşgul" olmak zorunda (Clausewitz, 1999: 87). Araç ve amaç, taktik ve strateji zaman ve mekan içinde birbirini karşılıklı etkileyen ilişkiler. Fakat, sınırları ve birbirleriyle ilişkileri, anlamları tam olarak saptanmadan açıkça anlaşılmayan birbirinden tamamen farklı faaliyetler oluyor (Clausewitz, 1999: 88). Stalin'in ve emek cephesinin de dramı ya da şansızlığı burada yatıyor. Emek üretkenliği, sosyalizmin inşası birer araç ve amaç, taktik ve strateji olarak savaş teorisini Clausewitz'i doğrularcasına karmaşıklaşıyor. Neyin amaç, neyin araç; neyin taktik, neyin strateji olduğu unutuluyor. Sosyalizm ile kapitalizm arasında yaşanan savaştaki pratik, derinliksiz, felsefesiz bir determinizm olarak teoriyi zorluyor, zorlamak zorunda kalıyor.<sup>29</sup>

Stalin'in sosyalizmin inşasındaki şansızlığı burada bitmiyor. Verimlilik artışı için sadece işgücünün verimliliği yetmiyor, bir de uygun teknolojiye ve teknolojiye uygun nitelikli, donanımlı yeterince işgücüne ihtiyaç var. SSCB bu ihtiyacı, yakıcı bir şekilde sınıf mücadelesinin de başladığı yeniden kuruluş döneminde duyuyor. Bu nedenle hem basında hem fabrikalarda daha iyi, daha üretken, daha verimli çalışmaya yönelik "korkunç bir propaganda" yapılıyor, sosyalist sanayileşmeyi daha hızlı gerçekleştirmek için. Böyle olduğu için de emek üretkenliğinin, verimliliğinin yaşandığı her yerdeki küçük bir gelişme, komünist basında sevinçle ve övgü ile karşılanıp dile getiriliyor. "Yarışma kampanyaları"<sup>30</sup> ile bu üretkenlik ve verimlilik sürekliliği artırılmaya çalışılıyor. Ancak ilk zamanlarda artan verimliliğin üretkenliliğin karşılığı olarak işçilere bir ek ücret, prim verilmesi yerine, verimliliğin üretkenliğini arttırdığı fabrika-



lara, işletmelere yeni işçi konutları yapılması, fabrikada eksik olan yemekhane, toplantı salonu gibi yerlerin yapılması için para veriliyor ya da çok büyük rekor kıranlar yurt dışına "araştırma seyahatine" gönderiliyor. Öte yandan, kötü çalışan işçilerin, atölyelerin ve fabrikaların listesi ise teşhir amacıyla gazetelerde yayınlanarak, dolaylı yoldan bir "teşvik" uygulanıyor (Farbman, 1931: 35-40).

Her şey "daha çok, daha iyi ve daha hızlı üretmek" için. Ancak teknoloji olmadan, iş gücünün verimliliği; nitelikli ve donanımlı işgücü de olmadan teknolojinin verimliliği belli bir noktadan sonra işlevsiz kalıyor. Kuşkusuz her teknoloji kendisine uygun emek süreçlerini de gerektiriyor. Ancak işgücünün niteliği ve donanımı da teknoloji üzerinde baskı oluşturuyor. İşgücü ve teknoloji arasında, verimlilik ve yenilenme açısından, karşılıklı bir ilişki bulunuyor. Stahanovist hareket yukarıda belirtilen sürecin ve gerekliliğin bir sonucu olarak doğuyor. 1930'lu yılların ortasında ortaya çıkışı ve hızla yayılışı, bu nedenle, bir tesadüf değil. Devrimin tarihsel kahramanları yaşlanırken, yeni ve genç bir kuşağın da daha eğitilmiş ve teknik donanımlı olarak yetişmiş olması, tekniğin gerektirdiği "kadro" sorununu da çözmeye yardımcı olacaktı. 1930'lu yıllara girerken, tüm teknik eğitim pratik ve uygulanabilir hale gelmiş, teknik okullar ile fabrikalar arasında bir işbirliği sağlanmış, yeni fabrikalarda Merkezi Emek Enstitüsü'nün geliştirdiği yöntemleri öğretecek birer özel atölye açılmıştı. Böylece nitelikli, yarı nitelikli teknik eleman ihtiyacı karşılanmaya çalışıldı. Çünkü eski fabrikaları büyütme, yeni fabrikalar açmak için 1930'lu yılların başında yaklaşık 500.000 civarında bu türden işçiye ihtiyaç vardı. Ancak atölyelerin eğitim kapasitesi sadece 30.000 civarında idi (Farbman, 1931: 74). Teknik kadrolar bir sorun olarak duruyordu. 1930'lu yıllar bir de bu teknik kadrolar sorununu çözmeye zorunluluğunun duyulduğu yıllar oluyor, Sovyet düzenini ayakta tutmak, sosyalist düzeni inşa etmek için proletaryayı yaratmak zorunluluğunu duyduğu gibi.<sup>31</sup>

Sorun, 1929 yılında Sovyetik kafalı onbinlerce teknisyen ve uzmanı sosyalist inşaya katma ve işçi sınıfının saflarında yeni kızıl teknisyenler ve kızıl uzmanlar yetiştirme olarak dile getirildi. Çünkü, gerek endüstriyi gerekse de tarımı temelden reorganize etmek, teknik temelini değiştirmek, modern teknik araçlarla donatarak yeniden yapılandırmanın gerçekleştirileceğine inanılıyordu. Bunun anlamı, ekonominin bütün temelini

**31** | "İktidarı alan küçük Sovyet proletaryası, kendisini çoğaltmak zorundadır; bu, sanayileşme anlamına geliyor" (Küçük, 1991: 576).

- 32| "Taktikte araç, muharebeyi yapacak olan eğitilmiş silahlı kuvvetlerdir. Amaç, zaferdir" (Clausewitz, 1999: 99).
- 33| 1929'da, Parti Kongresi'nde dile getirilen, emek üretkenliği sorununu çözmek için başvurulacak üç önlem şöyledir: "emekçilerin maddi durumlarının sistematik olarak iyileştirme hattı, endüstri ve tarım işletmelerinde arkadaşça bir çalışma disiplininin yerleştirilmesi hattı ve nihayet sosyalist yarışma ve hücum işçisi hareketinin örgütlenmesi hattı" (Stalin, 1992a: 280).
- 34| G. Sorokin, *SSCB Millî Ekonomisinin Sosyalist Planlaması* (Rusça), Moskova, 1946, s.95; A. Baykov, *The Development of the Soviet Economic System*, Londra, 1946, s.222
- 35| "Dehanın hiç aldırma-  
dığı, her an alay da  
edebildiği kuralların la-  
biretinde sürünen sa-  
vaşçıya çok yazık! De-  
ha ne yapmışsa, kural-  
ların en güzeli muhak-  
kak odur ve teori, bu-  
nun nasıl ve niçin böy-  
le olduğunu göster-  
mekten daha iyi bir şey  
yapamaz" (Clausewitz,  
1999: 93).

değiştirmekti. Bu ise, ekonomide yeni, daha sağlam yatırımlar, yeni teknikte ustalaşacak ve onu daha da geliştirecek yeni, daha deneyimli kadrolar gerektiriyordu. Artık, gelişme temposunun hızlandırılması zamanı, kitlelerin yaratıcı inisiyatifinin önündeki engellerin kaldırılması zamanı olduğu düşünülüyordu (Stalin, 1992a: 114, 257-258, 263, 279).

Kadro sorunu çözülmeyen, ağır sanayii kurma sorunu da çözülmüş olarak görülmediğinden, zafer için, "bu kaleyi her ne pahasına olursa olsun fethetmek" gerekiyordu (Stalin, 1992a: 115). "Taktik için bir teori saptamak, strateji için bir teori saptamaktan çok daha kolay" olduğu için olsa gerek (Clausewitz, 1999:97), kolay olana yönelindi.<sup>32</sup> 1930'lu yılların ilk yarısı bu fethin gerçekleşmesi için yoğun çabaların verildiği, taktik için teorilerin üretildiği yıllar oldu. Üstelik, her ne pahasına olursa olsun. Sosyalizmin özüne ters düşen maddi özendiricilik uygulamaları, ücretlerde eşitsizlik bunların en önemlilerinden bir kaçı.<sup>33</sup> Bu durum ise sosyalist emek süreci adına tam bir şanssızlıktır. Bu şansızlık ödenmek zorunda kalınan üç büyük bedelle neden oldu. Bedellerin ilki, emek cephesi ya da süreçlerinde kapitalizan felsefe yürütmek ilke haline getirilmesi, ikincisi işçi dünyasında katkı ile ödül arasında birebir ilişki kurulması oldu, üçüncüsü fabrika yönetiminde kapitalizan meneceryal düzen egemenlik alanını sürekli olarak genişletti. Emek süreçlerinin her yanında ortak yaratıcılık ve birbirini geliştirme yerine, *edino-naçaliye*, bir kişinin yönetimi ilkesi geçerlilik kazandı ve bu durum emek süreçlerini aşarak bir genel kimlik haline geldi (Küçük, 1991: 322-323). Bu durumun, ne yazık ki, sosyalist emek süreçleri ile yakından uzaktan bir ilgisi yoktu.

Cilff (1990: 27-28), Baykov ve Sorokin'in çalışmalarına dayanarak,<sup>34</sup> 1930'da tüm işçilerin % 29'u parçabaşı çalışırken, bu oranın 1931'de % 65'e, 1932'de % 68'e yükseldiğini, 1934 yılında ise tüm sanayi işçilerinin yaklaşık dörtte üçünün bu "sözde 'sosyalist rekabet' " uygulamasının içinde yer aldığını belirtiyor. Her ne pahasına olursa fetih için, kısa sürede, cephenin oldukça genişletildiği anlaşılıyor. Ancak maddi özendiricilik aracılığı ile teşvike, ücret makasının iyice açılmasına rağmen, kadro sorunu ve emek verimliliği sorunu devam ediyor.<sup>35</sup>

"Kadro sorunu" ve "emek üretkenliği" o kadar önemli ki, her fırsatta değiniliyor, bıkmadan usanmadan. 1931'de, on yıl önce, komünistlerin üretimin gerçek yöneticileri, gerçekten işin ustası yöneticiler olmak üzere üretimin yönetimi bilimini,

gece gündüz okuyup öğrenmeleri gerektiğinin benimsendiği, ancak aradan geçen süre içinde bunun yapılmadığını dile getiriyordu (Stalin, 1977: 406-407). Sovyet yönetimi için artık öğrenmek zamanıdır, uzman olmak, işin ustası olmak gerek, gözleri teknik bilgilere çevirmek gerek. Yüzu tekniğe döndürmenin tam zamanıdır, konunun ehli, işin gerçek ustası olma zamanıdır. Ve, bütün bunlar tempolu yapılmak zorundadır. Çünkü, çalışma tempolarını azaltmak mümkün değildir! Tersine, güç ve olanaklar ölçüsünde tempoları artırmak gerekmektedir. Çalışma tempolarını frenlemek, geç kalmak demektir. "Ama, geç kalanlar yenilirler. Oysa, biz, yenilmek istemiyoruz" (Stalin, 1977: 408).<sup>36</sup> Yenilmek istenmiyorsa, gecikmişliği en kısa sürede ortadan kaldırmak için, sosyalist ekonominin kuruluşu için "gerçek bolşevik çalışma tempolarına" girilmelidir. "Başka hiçbir yol yoktur" (Stalin, 1977: 409). En çok on yılda, kapitalizmin ileri ülkeleri ile aradaki mesafeyi kapatmak için bütün nesnel olanaklar var. Buna inanılıyor. Olmayan ise, bu nesnel olanaklardan yararlanacak olan beceri eksikliği. Bu eksikliği gidermek için yapılacak olan tekniğin efendisi olmaktır. Madem ki yeniden kuruluş döneminde her şeye karar veren, son sözü söyleyen tekniktir, o zaman tekniği çalışıp, öğrenmek de, uzmanlaşmak da kaçınılmazdır. Tekniğin efendisi olmak da güç bir şey değildir. Bu yapıldığında, teknik öğrenilip, efendisi olduğunda, Stalin'e göre (1977: 411), bugün düşlemeye bile cesaret edilemeyen çalışma tempoları alabildiğine kapıp koyuverilecektir.

Kapitalist dünyanın bunalımın şokunu yaşadığı bir dönemde, tekniğin efendisi olarak çalışma tempoları artırılmak isteniyor. On yılda yüz yıllık, yüz elli yıllık aranın başka türlü kapatılamayacağına inanılıyor. Ancak, 1931'de kapitalist dünyada büyük bir işsizlik yaşanırken, Sovyet ekonomisinde işgücü darlığı ve işgücünün istikrarı sorunu başlıyor. "Mujiğin köyden kente kaçışı" ve iş gücünün kendiliğinden akışı artık sona ermiştir. Üstelik, daha yüksek ücret ve daha az yorucu işler için, iş gücü bir fabrikadan bir fabrikaya, bir bölgeden bir bölgeye yer değiştirme, dalgalanma "temposunu" da artırmaya başlamıştır (Stalin, 1977: 415-419; 1992b: 60-63; Küçük, 1988: 38-42, 214; Farbman, 1931: 103-104; Straus, 1997: 82-84; Dobb, 1968: 438).<sup>37</sup> 1933 yılına kadar ne havuç ne de sopa yöntemi bu dalgalanmaları durdurmaya yetmiştir.<sup>38</sup>

Sorun sadece, işgücü darlığı ve dalgalanma değil, bir de ye-

**36** "Tempo" terimi bu yıllarda çok sıkça kullanılan bir terim oluyor, öyle ki, Batılı sovyetologlar bunu dile getirme zorunluluğu duyuyorlar (Farbman, 1931).

**37** Çevirideki sorunlara iyi bir örnek için Küçük ile Stalin'in belirtilen eserlerindeki çevirileri karşılaştırmak yararlı olacaktır.

**38** Filtzer'in hesaplamalarına göre işgücü dalgalanmaları (işgücü devir hızı), 1929'da yüzde 115.2 iken, 1932 yılında yüzde 135.3'e yükseldikten sonra, 1933'te azalma eğilimi göstererek yüzde 122.4'e inmiş, daha sonra azalma eğilimi artarak, 1934'te 96.7'ye, 1935'te 86.1'e kadar düşmüştür (1986: 135).

39| Sovyet ekonomisinde işgücünün yaş ortalamasına yönelik daha geniş bir değerlendirme için bakınız (Straus, 1997: 69-73).

ni işçileşen köylülerin işgücü oranı içindeki payının yüksekliği ve bunların büyük ölçüde genç olmasıdır. 1930 yılında bütün işçiler içinde yüzde 24.7 olan genç işçi oranı (23 yaşına kadar) 1932'de yüzde 39.9'a yükselir. Öte yandan, 1929 yılında maden işçilerinin yüzde 61'i, metal işçilerinin yüzde 40'ı, tekstil işçilerinin yüzde 36'sı köylü kökenlidir (Küçük, 1988: 294). Metal işçileri içinde köy kökenlilerin oranı 1930'da yüzde 50.3'e, 1931'de 62.2'ye yükselir (Straus, 1997: 77). İşçi kadroları hızla gençler ve köyden yeni gelenlerden oluşuyor. Stahanov hareketinin başladığı 1935 yılında ise tüm işçiler içinde genç işçilerin (22 yaş altı) oranı yüzde 34.1'e yükselir (Straus, 1997: 69).<sup>39</sup> Toplam işgücü içinde kadın emeğinin payı 1929'da yüzde 24.6 iken 1933'te yüzde 33.7'ye yükselir. Traktör sanayiinde de durum çok farklı değildir. 1929'da yüzde 41.6 olan oran, 1932'de 61.2'ye yükselir. (Straus, 1997: 73). Bu sorunlar hem emek üretkenliğinde, hem de emek süreçlerinde önemli etkide bulunuyor.

Köyden gelmiş yeni fabrika işçisi, bir fabrikadan diğerine dolaşiyor. Bir fabrikadan diğerine geziyor. Sanayileşme atılımı ile birlikte işletmelerdeki kollektif yönetiminden *edino-naçalie, tek kişi yönetimi*, düzenine geçilmesi, teşvik pirimlerinin dağıtılmasında işletme direktörüne daha fazla yetki verilmesi, işgücü sıkıntısı çeken işletme yöneticilerini birbirinin işçisini 'kandırmaya' sevk ediyor. Mujik ideolojisinden kurtulması için yeteri kadar zaman geçmemiş olan yeni işçi de, bir fabrikadan diğerine geçmede hiçbir sakınca görmüyor (Küçük, 1988: 40).

Hem yönetimde, hem de çalışanlarda sosyalist bir emek süreci oluşturmaya yönelik istek olmayınca, geriye kapitalizan emek süreçlerinin yerini daha da pekiştirmesi kalıyor. Yaşanan ise tam da budur.

Sosyalist emek süreçlerine yönelinmediği, kapitalizan emek süreçlerinin yerini tahkim etmeye devam ettiği dönemde, Birinci Beş Yıllık Plan'ın en önemli hedeflerinden biri teknik eleman yetiştirme süresini kısaltma ve yetiştirme sistemini geniş bir biçimde yaygınlaştırıp, geliştirmektir (Küçük, 1988: 292). Çünkü, "çalışma temposunun" ve "emek üretkenliğinin artırılmak istendiği bir zamanda yepyeni sorunlar çıkıyor: işgücü istikrarı ve işgücü darlığı. Bu sorunu çözmek için derinlemesine bir analiz yerine, yüzde görünene yöneliyor. İşgücü dalgalanmasının nedenleri arasında ücretlerin yanlış düzenlenmesi, yanlış ücret sistemi, işgücü ödemelerinde "solcu" eşitçilik gö-

rülüyor. Bir çok işletmede ücret tarifelerinin becerikli emek ile beceriksiz emek arasında, ağır iş ile hafif iş arasında hemen hemen hiç fark kalmayacak şekilde düzenlenmiş olması eleştiriliyor. "Urañilovka"nın,<sup>40</sup> becerili işçinin de, becerili emeğin gerekli biçimde değerlendirildiği bir işletme buluncaya kadar, bir işletmeden diğerine dolaşması sonucunu doğurduğu düşünülüyor (Küçük, 1988: 41-42). Çare olarak, hızlı sanayileşmenin gereksindiği işgücünün önünde engel oluşturan, sosyalist özellikler taşıyan, ücretlerde eşitlik eğiliminden vaz geçilmesi düşünülüyor ve hayata geçiriliyor. Çünkü, karşılaşılan sorunu çözmek için vasıflı emek ile vasıflı-olmayan emek arasındaki farkı, ağır iş ile kolay iş arasındaki farkı gözönünde bulunduran bir ücretler tarifesi sistemi örgütlenmesi gerektiğine inanılıyor (Stalin, 1977: 416). Bu durumda, "solcu eşitlikçilere" de cevap vermek gerekiyor: "Ama bizim eşitlikçilerimiz, sanayi yöneticisi olsunlar, sendika militanı olsunlar, bu teze katılmamaktadırlar; onlar Sovyet rejimimizin altında bu farkın artık ortadan kalktığını sanmaktadırlar" (Stalin, 1977: 417).

Pratikte yaşanan bu sorunun çözümüne ilişkin olarak bunun sosyalizme uygun olmadığı yönünde eleştiriler geldiğinde teoriye yönelmek kaçınılmaz olunuyor. Teori için, mümkünse, önce Marx ve Engels, değilse sonra Lenin'e başvuruluyor. Uygun teori bulunamazsa, metinler olandan çok olması istenen şekilde yorumlanıyor. Böylece, pratiğin dayattığı zorunluluk bir teoriye dönüşüyor. Stalin, Marx ve Lenin'e başvuruyor:<sup>41</sup>

Marx ve Lenin, vasıflı emek ile vasıflı-olmayan emek arasındaki farkın sosyalizmde bile, sınıfların ortadan kaldırılmasından sonra var olacağını ve ancak komünizm kurulduğu zaman bu farkın ortadan kalkacağını ve bu bakımdan sosyalist düzende de ücretin gereksinmelere göre değil, emeğe göre ödenmesi gerektiğini söyler (Stalin, 1977: 416-417).

Burada, "solcu eşitlikçiler" in mi yoksa Marx ve Lenin' in mi haklı olduğu sorusundan sonra, ücretleri eşitlikçi bir eğilimde tarifeler sistemine tabi tutmaya kalkan bir kimsenin, becerikli emek ile beceriksiz emek arasındaki ayrımı yapmayan kimsenin, Marksizmle, Leninizmle bağlarını kopardığı ileri sürülür (Stalin, 1977: 417). Bu kadar basit! Pratiğin dayattığı bir uygulamayı teorileştirme çabasına katılmayan, bunu kabul etmeyen kimsenin "Marksizmle, Leninizmle bağları" kopmuştur! Bu türden sorun ve çözüm arayışı sadece Stalin'e aittir. Bir önceki bölümde oldukça ayrıntılı olarak açıklanmaya

**40** Ücretlerde eşitlik eğilimi.

**41** Küçük, Stalin'in bu çabalarını oldukça ayrıntılı olarak değerlendiriyor (1988: 44-52). Ancak bu değerlendirmede, Lenin'in de benzeri bir tutum sergilemiş olduğuna değinmiyor. Pratiğin dayattığı uygulamaya her ikisinde de teori düzeyine çıkarılmaya çalışılıyor.

çalışıldığı gibi sorun ve çözüm arayışı, pratiğin dayattığı teorileştirme çerçevesinde daha önce Lenin'e aittir. Stalin, tüm desteğini buradan almaktadır. Kuşkusuz, Sovyet ekonomisindeki emek süreçlerinin sosyalist temelde kurulamayışının asıl kaynağını biraz da bu yaklaşımlarda aramak gerekiyor.

Lenin'in, komünist toplumun ilk aşaması olarak nitelendirildiği dönemdeki hızlı sanayileşme sürecinde bölüşümde eşitsizlik henüz çok büyük olduğu için de Taylorist sistemin parça başına ücret sisteminin benimsenmesi şeklindeki yaklaşımı izleyen yıllarda Stalin tarafından benimsenerek emek süreçlerinin teorik gerekçesini oluşturmuştur. Bunun sosyalizm ile bağdaşmayacağını söyleyenler için her ikisinin bir çift sözü var: Lenin için (1996a: 100) bunlar olsa olsa büyük cehaletlerini kanıtlamış olurken, Stalin (1977: 417) için bu eleştiriyi getirenler Marksizmle, Leninizmle bağlarını koparmaktadırlar.

Stalin teoriyi zorluyor. Çünkü, yaşamsal kabul edilen daha hızlı sanayileşmeye ulaşmak için pratikte karşılaştığı sorunun çözümüne ilişkin uygulamayı yaygınlaştırmak ihtiyacı duyuyor, "tempolu çalışma" ve ücret teşviki ile emek üretkenliğini artırmak. Her sanayi kolunda, her işletmede, her atelyede, azçok vasıflı olan temel işçi grubunu üretime bağlamak ve istikrarını sağlamak için her şeyden önce ve özellikle eşitçilikten vazgeçmeyi gözönünde tutmak bir zorunluluk olarak algılanıyor. Bu işçileri işletmeye bağlamak için onlara terfiler sağlamak, ücretlerini artırmak, vasfının gerektirdiği gibi değerlendirildiği bir ücret sistemi kurmak gerektiği düşünülüyor (Stalin, 1977: 417). Bunların karşılığında da işçiden çalışma disiplini, büyük bir çalışma gayreti, yarışma, şaşırtıcı bir çalışma istendi (Stalin, 1977: 418). Ancak, bunun için de işçileri, bilinçli olarak çalışabilecekleri, verimi yükseltebilecekleri, üretimin kalitesini yükseltebilecekleri çalışma koşullarına kavuşturmak ve bir de işçilere "çalışma sorumluluğu" vermek gerekiyordu. Böylece, emeğin verimliliğinde atılım, ürünlerin kalitesinde iyileşme, yükselme, makinelerin ve avadanlığın bakımında titizlik de sağlanabileceği umuluyordu (Stalin, 1977: 419). Bütün bunlara ek olarak, doğru bir çalışmanın örgütlenmesi, herkesin belirli bir iş için sorumluluğunun saptanması, çalışma düzeyine bağlı belirli işçi grupları ve çalışma ekiplerinin doğru biçimde örgütlenmesi gerekiyordu. Böylece, bu koşulların birleştirilmesi ve kesintisiz iş haftası aracılığı ile verimin büyük ölçüde artırılacağı ve emeğin niteliğinin yükseltilebileceği düşünülüyordu (Stalin,

1977: 420). Bütün bunları yerine getirecek düzey ve sayıda yeni işçiye ihtiyaç vardı, ne yazık ki 1930'lu yılların başında bu niteliğe sahip olanların sayısı çok sınırlı idi.

Planlı dönemde, plan hedeflerine ulaşmak için, sosyalist sanayileşme programını gerçekleştirmek için, eskiye oranla üç kat, beş kat fazla sayıda mühendise, teknisyene ve sanayi yöneticisine gereksinme vardır (Stalin, 1977:423). Bu nedenle Sovyet düzeni de kendi öz teknisyenlerini eğitmeli, işçi sınıfının aydın çekirdeğini oluşturmalıdır. Bu görev ise, sosyalist yarışmayı başlatanlar, yıldırım ekiplerini yönetenler, çalışmada şevkin pratik ilhamcıları, kuruluşun şu ya da bu kesiminde çalışmaların örgütlendiricileri ile yüksek okullardan çıkmış olanlara düşmektedir. Bu nedenle, "girişkenlik dolu yoldaşlara engel olmamak, onları yürekle kumanda yerlerine itmek, kendilerine örgütleyici yeteneklerini gösterme olanağını sağlamak, onlara bilgilerini geliştirme olanağını vermek ve onlar için parayı düşünmeden uygun bir refah sağlamak" gerektiği belirtilmektedir (Stalin, 1977: 424).

1931 yılında, yeni dönemin yeni görevleri böyle tanımlanınca geriye, bu görevi yerine getirmek kalıyor. 1933 yılına gelindiğinde bunda önemli başarılar sağlandığı anlaşılıyor. Yukarıda belirtilen yöneticilerin ve teknik donanımlı becerikli endüstriyel "kadrolar"ın<sup>42</sup> sayısı Nisan 1930'da 90 bin 761 iken, yaklaşık iki yılda, Kasım 1933'te 312 bin 055'e yükseltiyor, artış oranı yüzde 343 oluyor (Siegelbaum, 1988: 24). Ancak, bunlar yine de tüm sanayi işçileri içinde çok küçük bir oran oluşturuyor. Artış sonucunda, 1930'da yüzde 3.8 olan bu pay, 1933'te ancak yüzde 8'e yükseliyor. Bu düşük oranlar ise Stalin'in kadrolar üzerinde neden bu kadar ısrarla durduğunu açıklıyor. Sovyet ekonomisi, işgücü darlığı, işgücü istikrarı sorunlarına ek olarak da bir de becerikli, teknik donanımlı işgücü sorununu yaşıyor.<sup>43</sup> Kuşkusuz, bu durum hem birinci plan için, hem de ikinci plan için üretim hedeflerine ulaşma açısından büyük bir tehlike olarak kabul ediliyor. O nedenle, her fırsatta bu sorun dile getiriliyor. Bu nedenle, Birinci Beş Yıllık Planın Bilançosu'nun çıkarıldığı 1933 yılında şunları bir kez daha duymak kimse için sürpriz olmuyor:

Birinci beş yıllık dönem boyunca coşkuyu, yeni kuruluş heyecan verici atılımını örgütlendirebildik ve kesin başarılar elde ettik. Çok iyi bir şey. Ama artık bu yetmez. Şimdi, bunu, yeni fabrikaların yeni teknolojinin benimsenmesi yolunda coşku ile, heyecan verici atılımı

**42** Buradaki kadrolar, siyasi anlamda her şeyi çözecek parti üyesi kadrolar değildir, tam tersine, buradaki kadrolar, üretimde eğitim düzeyi yüksek, teknik bilgi ile donanmış, becerikli emektir.

**43** İşçi başına çalışılan günler açısından bakıldığında ise, genel olarak Birinci plan döneminde, 1928 yılına göre bir azalmanın yaşandığı anlaşılıyor. Tek istisnayı keten endüstrisi oluşturuyor. Birinci planın son yılında tekrar yükselen işçi başına çalışılan günler, 1933 yılında da yükselişe devam ediyor, ancak izleyen iki yılda istikrarlı bir seyir izleyerek konumunu koruyor (Küçük, 1988: 213).

ile ve işin verimliliğinin ciddi biçimde yükseltilmesi ile, ciddi bir maliyet fiyatı düşürülmesi ile tamamlamalıyız (Stalin, 1977: 469).

İkinci beş yıllık plan döneminde sanayi üretiminde esas rolü tekniği benimseyip, hazmedecek olan yeni işletmeler oynayacağına göre, ona uygun "işçileri, mühendisleri ve teknik personeli ve yeni tekniği eksiksiz kullanmanın yeni yöntemlerine" alıştırmak gerekiyor. Bu da zaman alacağı için, "ikinci beş yıllık dönemde, sanayi üretiminin gelişmesi için daha az hızlandırılmış tempoları" uygulamak gerektiği düşünülüyor (Stalin, 1977: 468-469). Yani, yine, bir süre, birinci beş yıllık dönemde olduğu gibi, yeni kuruluşun hızlı atılımının, coşkusunun sahipleri olan şantiyelerin kahramanları ve *udarnikleri* (öncü işçiler) ile hızlı gelişme tempoları ile yetinilecektir, ama sayıları daha da artmış olarak.

1934 yılında, Parti Kongre'sine sunulan bir raporda emek süreçlerine ilişkin sorunları dile getiren tespitler de vardır. Bunlar, "üretimin kalitesini iyileştirme sorunu bakımından kesinlikle onaylanmayacak tutum, işin verimliliğini yükseltmede, maliyet fiyatlarını düşünmede ve ticari verimlilik ilkesini uygulamada süregiden gecikme, işin ve ücretlerin düzenlenmesi, çalışmada kişisel sorumluluğun bulunmaması, ücret sisteminde eşit düzey gibi noktaların henüz tasfiye edilmemiş olması" şeklinde sıralanmaktadır (Stalin, 1977:546-547). Eğer "bu hastalık"lar tasfiye edilmezse sanayi iki ayağıyla birden topallayacaktır. Bu hastalığın önlenmesi için yerine getirilmesi gereken ivedi görevler ise, fabrika yapımı malların kalitesini iyileştirmek; eksik çeşitli seri mal çıkarılmasına son vermek ve üretimin kalitesi ve tam çeşitliliği konusundaki Sovyet iktidarı yasalarını çiğneyecek ya da çarpıtacak tüm yoldaşları, kimseyi ayırmaksızın cezalandırmak; emeğin üretkenliğinde kararlı, sürekli bir yükseliş, maliyet fiyatında bir düşme elde etmek ve ticari verimlilik ilkesinin uygulanmasını sağlamak; çalışmada kişisel sorumluluk eksikliğinden ve ücret sisteminde ücretleri eşit kılmadan kurtulmak gerekmektedir (Stalin, 1977: 548).

Bu önlem ve görevleri gerektiren bir başka sorun daha vardı. Bu sorunu Küçük (1988: 277-278) şöyle açıklıyor: "otuzlının ikinci yarısına varıldığında, bazı alt-kesim ya da bazı süreçlerde geri mekanizasyon düzeyi, artık genel verimlilik artışını tehdit eden, durduran bir nitelik kazanmış olmaktadır". Çözüm ise, "kompleks mekanizasyon." Verimliliği artıran kompleks mekanizasyonun ise stahavonist hareketin doğduğu kö-



mür çıkarımında uygulanmaya çalışılması bu nedenle tesadüfi değildir. Kompleks mekanizasyon ise aynı zamanda yardımcı süreçler ile de yakından ilgilidir. Kompleks mekanizasyon, işletmenin montaj işleri, işletme içi tamir ve taşıma işlerinin, süreçlerinin mekanizasyon düzeyini yükseltmeyi amaçlar (Küçük, 1988: 281-282). Otuzlu yıllar dikkatlerin bu süreçlere ve verimlilik karşılaştırmalarında yardımcı süreçlerin göz önüne alındığı ve bir sorun olarak algılandığı yıllardır. Artık yardımcı süreçlerin ihmal edilmemesi gerekmektedir.<sup>44</sup>

Yaşanan sorun emek süreçlerinde yeni bir yönelişe işaret eder. Taylorist sistemin gereksindiği sadece işinde uzmanlaşmış işçi yetiştirmek yerine, çok meslekli işçilerin yetiştirilmesi, bu işin hızlandırılması ve herşeyden önce işçilere çalıştıkları ekipmanın günlük tamirinin öğretilmesi gerekmektedir (Küçük, 1988: 282).<sup>45</sup> Artık, Stahanovist hareketin doğuşu için her şey hazır: hem tespit edilmiş sorunlar ve çözüm yolları açısından, hem yerine getirilmesi gereken görevler ve önerilen yeni emek süreçleri, hem de bunları yerine getirebilecek bilgi ve sorumluluğa sahip olması açısından.<sup>46</sup> Sorun, sadece, Stahanovist hareketin ne zaman doğacağı ve nerede doğacağındadır. Doğuşunu hızlandırmak için cesaret verip, yüreklendirmek gerekiyor. Şimdi, eskimiş olan "teknik her şeyi çözer" sloganının yerine, "kadrolar herşeyi çözer" sloganını ön plana çıkarmak gerekiyor. Stalin gecikmiyor ve çağırıyor, ilgisiz bir yerde, "Kızıl Ordu Akademisi Öğrencilerinin Okulu Bitirileri Dolayısıyla Kremlin Sarayında Yapılan Konuşma" da, 1935 yılı Mayıs'ında, yapar: "bizim teknik alanda kıtlık çektiğimiz geçmiş dönemleri yansıtan eski 'teknik herşeyi çözer' sloganı, şimdi yeni sloganla, 'kadrolar herşeyi çözerler' sloganı ile değişmek durumundadır. Şimdi, önemli olan budur."<sup>47</sup>

Kadroların önemi ve bilincine yeterince ulaşılmadığı düşünüldüğünden bu sorun üzerinde ısrarla durulur. Yöneticiler tarafından kadrolara yardım edilmesinin, ilk başarılarını kazandıklarında onları yüreklendirmelerinin, onları ileri götürmelerinin gerektiği sürekli belirtilir. Mevcut durumun utanç verici bir tutun ve birçok kupkuru, kırtasiyecilik örneklerinden ibaret olduğu dile getirilir (Stalin, 1977: 600). Kadrolara sorumluluk yükleyen güven ve cesaret verici, onları engelleyen yöneticilere yönelik sert ve acımasız eleştiri içeren bu konuşmadan üç ay sonra Stahanovist hareket başlar.

"Savaş Komünizmi", devrimi ve savaşı yaşamış bir kuşak-

**44** "Teknolojik yeniden yapımın (rekonstrüksiyon) ilk döneminde, dikkatlerimiz, esas olarak, temel üretim süreçlerinin mekanizasyonuna çevrilmiş, yardımcı işlerde el emeği muhafaza edilmiştir" A. Kats, *Isno'l'zovanie Rezervov v Promilennosti SSSR, Problemi Ekonomiki*, 1949/5-6, s. 130'dan aktaran Küçük, 1988: 556.

**45** Bu değerlendirme Küçük'ün yararlandığı S. Heyman, *Ob İzlişkah Raboçey Sili i O Proizvoditel'nosti Truda, Problemi Ekonomiki*, 1940/11-12, s.118-119'a dayanmaktadır. Aşırı uzmanlaşmaya dayanan, üretim sürecinde işçinin sadece yapacağı işi düşünmesini benimseyen, başka şeye karışmamasını isteyen Taylorist sistemden oldukça farklı bir yaklaşımı ve önemli bir dönüşümü işaret etmektedir. Bugün verimliliği, kaliteyi artırmak için baş vurulan "toplam kalite yönetimi" ve benzeri yönetim ve üretim biçimlerinin bir öncülü olma özelliği taşımaktadır.

**46** Stahanovist hareketin daha önce doğuşunu engelleyen önemli sorunlar için bakınız (Küçük, 1988: 285).

**47** Stalin'in bu konuşmasının çevirisi Küçük, 1988: 384'ten alınmıştır. Stalin'in bu konuşmasının daha karmaşık çevirileri için bakınız (Stalin, 1977: 600; 1993: 40).

48| "Stahanov hareketi, Lenin zamanında çıkan subbotniklerle birlikte, komünist çalışmanın ve komünist düzenin ilk önemli habercilerinden birisidir" (Küçük, 1991: 482-483).

tan subotniklerin doğumuna ebelik yaparken, "yeniden kuruluş" bağrında teknik kadro sorununu çözerek, eğitimden geçirdiği yeni, genç kuşaktan, üretim sürecinde sorumluluk duyan, verimliliği, kaliteyi artırmak için düşünen ve çözüm yolları arayan, tek bir işe yönelik bilgi ile değil, gerekli diğer bilgilere de sahip işçilerden oluşan Stahanov hareketini çıkardı.<sup>48</sup> Hareket hem kapitalist dünyada, hem Sovyet düzenine sempati duyanlar arasında büyük ilgi uyandırdı. Başlangıçtaki merak, yerini, zamanla övgü ve eleştiriye bıraktı. Stahanov hareketine ilişkin eleştiriler daha çok Stalin ile özdeşleştirildi. Öyle ki, Stahanovist emek süreci karşıt yazında "Stalinizm eşittir Stahanovizm" ya da "Stahanovizm eşittir Stalinizm" şeklinde dile getirildi ve her ikisi de ağır bir dille eleştirildi. Stalin ise, bu emek sürecini savunurken Marx-Engels (1963; 1989), Engels (1977) ve Lenin'i (1968, 1996a; 1996b; 1997) referans gösterdi. Engels'in *Anti-Dübring*'ini yok saydı. Yok saymadığı yerde ise yanlış yorumladı.

Nedir Stahanovist hareket, Stahanovizm? Küçük (1988: 384-385, 388), değerli çalışmasında, "Stahanov hareketi, kurulmuş, görece olarak, ileri teknolojik yapıdan en yüksek verimi elde etmenin yöntemidir", "Stahanov hareketi olarak ortaya çıkan akım, aslında işçilerin, işçi takımlarının, atelye veya fabrikaların kendileri için konmuş hedefleri aşmak uğrunda birbirleriyle yarışmalarından başka bir şey değil"dir, "Stahanov hareketi, niceliksel birikimi niteliksel patlamaya dönüştüren çalışma düzeyidir", Stahanov hareketi "verimlilik artışını sürdürmek için gerekli önlemleri belirleme" ve "bunları gerçekleştirme"ktir, "Stahanov hareketi, verimlilik artışlarını sürdürmek için iş düzenlemesinde yenilik yapmak"tır, "yeni iş düzenlemeleri"dir, "Stahanov hareketi ve sosyalist yarış, aynı anda birden fazla takım-tezgah çalıştırma ve birkaç mesleği birleştirme"dir diyor. Küçük (1991: 482-483), SSCB'nin çözülüşünü değerlendiren bir başka çalışmasında "Stahanov hareketi, Lenin zamanında çıkan subbotniklerle birlikte, komünist çalışmanın ve komünist düzenin ilk önemli habercilerinden birisidir", "ilke olarak karşılıksız çalışmayı ve maddi karşılık beklemeden coşku ile işe koyulmayı anlatıyor", pratikte üretim artışlarının maddi karşılığa da dönüşmesine rağmen "yöntem olarak Stahanov hareketi, maddi karşılığı olmadan toplum için çalışma anlamına geliyor" diyor.

Stalin içinse, Stahanov hareketi, sosyalist yarışmanın yeni

bir atılımı, bu yarışmanın yeni, üstün bir aşamasıdır, bugünkü teknik normları aşmayı, öngürülen verim kapasitelerini aşmayı, üretim planlarını ve mevcut bilançoları aşmayı amaç edinen kadın ve erkek işçilerin hareketidir; sosyalizmi daha da sağlamlaştırmanın pratik olanaklarını yaratan, yaşamının en kolay olduğu ülke yapma olanağını açan bir harekettir; işçi sınıfının gelecek teknik ve kültür atılımını tohum halinde kendinde taşıyan, daha yüksek bir emek verimliliğinin ip uçlarını taşıyan, sosyalizmden komünizme geçmek için ve kafa emeği ile kol emeği arasındaki karşıtlığı ortadan kaldırmak için zorunlu olan belirtilere ulaşmaya olanak veren bir harekettir (Stalin, 1977: 603-605, 607).

Kuşkusuz emek süreçleri açısından Stahanov hareketi sadece bunlardan ibaret değil. Stahanov hareketi, Taylorist emek sürecinden farklı olarak, işçinin işin daha iyi yapılmasına yönelik yaratıcı bir şekilde düşünmesini, birden fazla işi yapacak niteliğe kavuşmasını ve birden fazla işi bilecek yeteneğe sahip olmasını da içerir.<sup>49</sup> Stahanov hareketi, bütün bunların ötesinde, bazı eksikliklerine rağmen, emeğin "üretim eyleminde" yabancılaşmasını da ortadan kaldırmaya yönelik, eksik yanları olduğu için, sadece önemli bir adımdır, başlangıçtır. Marx (1993: 143-144; 2000: 24-25), emeğin yabancılaşmasını, emeğin işçinin dışında olması, emeğinde işçinin kendini yadsıması, mutsuz hissetmesi, bedenine ve tenine eziyet etmesi olgusu olarak açıklar, insanın içinde kendine yabancılaştığı emek, bir kendini kurban etme, bir onur kırılması çalışması olarak nitelendirir. Stahanov hareketi saf, naif ilk hali ile emeği işçinin içine taşıdığı, özgür bir fizik ve entelektüel etkinlik olarak ortaya çıktığı, emeğinde işçinin kendini olumlayıp yadsımamasını sağladığı, kendisini mutlu hissetmesine yol açtığı ölçüde üretim eyleminde yabancılaşmaya karşı önemli bir adımdır, başlangıçtır.

Marx (1993: 151; 2000: 32), ürünün, emek nesnesinin, içinde emeğin kendisini ödüllendirdiği ücreti, emeğin yabancılaşmasının bir parçası olarak değerlendirir. Öyle olduğu için de, ücret, yabancılaşmış emeğin dolaysız bir sonucu ve yabancılaşmış emek de özel mülkiyetin dolaysız nedenidir, birinin yok olması öbürünün de yok olması sonucunu verir (Marx, 1993: 151-152; 2000: 33). "Ücret ile özel mülkiyeti" özdeş gören Marx (1993: 151; 2000: 32) için ücret, yabancılaşmış emeğin dolaysız bir sonucu ve yabancılaşmış emek de özel mülkiyetin dolaysız nedeni olduğundan, emeğin yabancılaşmasını sona er-

49 Dobb, "Stakhanov hareketi başladığı zaman bunun bir propaganda olduğu söyleniyordu. Sovyetler Birliği dışında da bunun bir çeşit Rus usulü Taylorizm olduğu iddia ediliyordu. Fakat izlenen yıllarda hareketin daha yakından gözlemlendiği zaman iddia edildiği gibi olmadığı görüldü. Uygulamaya başlanan bu sistemde yeni bir ilke yoktu ve bu metoden pek az kısmı Amerikan bilimsel iş yönetimi öğrencileri için bir sürpriz teşkil edecekti. Metod'un büyük bir kısmı, iş bölümü isteminin geliştirilmiş ve genişletilmiş bir biçimiydi. Ağır Sanayii Komiseri Ordzhonikidze'nin belirttiği gibi, ortada şaşılacak bir şey yoktu. Doğrudan doğruya iş bölümü, iş yerinin iyi organizasyonu, teknik işlerin iyi düzenlenmesi vs... İşte Stakhanov hareketinin sırrı. Burada yeni olan şey, bu rasyonel çalışma metodunun işçinin kendi inisiyatifinden doğmasıydı. (...) bu sistem, yalnız bir iyi niyet ürünü değil, aynı zamanda bir düşünce ürünüydü. Ödevini düşünmek genellikle bir işçi yeni bir görüş açıydı" diyor (1968: 422-423).

50| Marx'ın daha geç yazılarında ise (*Alman İdeolojisi*), bu "komünizm, ne yaratılması gereken bir durum, ne de gerçeğin ona uydurulmak zorunda olacağı bir *ülküdür*". Çünkü, "bugünkü duruma son verecek gerçek harekete komünizm" demek gerekir (Marx, 1999: 62-63; 2000: 102).

dirmek için özel mülkiyeti ve özdeşi olan ücreti ortadan kaldırmak gerekmektedir (Marx, 1993: 171; 2000: 42-43). Stahanov hareketini, ilk başlatanlar ücreti, emeklerinin bir ödülü olarak düşünmedikleri için de emeğin yabancılaşmasına karşı önemli bir çıkıştır. Ancak bu durum uzun sürmemiş, Sovyet yönetimi, sosyalist özellikler taşıyan bu davranışı maddi ödüllendirme aracılığı ile yozlaştırmış, böylece tekrar emeğin yabancılaşması sürecinin önünü açmıştır. Ancak, Marx'a göre de (1993: 171; 2000: 42-43) özel mülkiyetin ilk olumlu kaldırılışının söz konusu olduğu "kaba komünizm" aşamasında emeğin yabancılaşması ortadan tamamen kaldırılamaz, çünkü, özel mülkiyet tarafından engellenmiş ve lekelenmiştir. Bu yaklaşıma göre, Stahanov hareketi de emeğin yabancılaşmasını ortadan tam kaldırma olanağından yoksundur, çünkü hala, "özel mülkiyet tarafından engellenmiş ve lekelenmiştir" ve henüz özünü kavramış değildir. Stahanov hareketindeki maddi özendirim ve yüksek ücretlendirme bu türden bir "engellenme ve lekelenme" olarak değerlendirilebilir. Yabancılaşmanın tamamen kaldırılması için "Özel mülkiyetin (insanal özyabancılaşmanın ta kendisi) olumlu kaldırılışı ve bunun sonucu insanal özün insan tarafından ve insan için sahiplaniilmesi; öyleyse kendi için insanın toplumsal, yani insanal insan olarak bütünsel dönüşü, bilinçli ve daha önceki gelişmenin tüm zenginliğini koruyarak yapılmış bulunan dönüş olarak komünizm" in gerçekleşmesi gerekir (Marx, 1993: 171; 2000: 43). Bu komünizm, "insan ile doğa, insan ile insan arasındaki karşıtlığın gerçek çözümüdür; varoluş ile öz, nesneleşme ile kendinin olumlanması, özgürlük ile zorunluluk, birey ile cins arasındaki savaşımın gerçek çözümüdür" (Marx, 1993: 172; 2000: 43). Böylece, "özel mülkiyetin olumlu kaldırılması" ile "tüm yabancılaşmanın olumlu kaldırılması, sonuç olarak din, aile, devlet vb. dışı insanın, kendi insanal, yani toplumsal varlığına dönüşü" gerçekleşmiş olur (Marx, 1993: 172-173).<sup>50</sup>

Genç ve köy kökenli işgücünün egemen olduğu, kadroların her şeyi çözmesi için teknik bilgi donanımının da az çok çözümlendiği Sovyet ekonomisinde Stahanov hareketinin de yine genç ve köy kökenli birisi tarafından başlatılmış olması rastlantı sayılmamalıdır. Alexei Grigorievitch Stakhanov (1905-1977), 30 yaşında, bir harekete adını verecek emek sürecini başlatırken, 1927 yılı baharında köyünü terk etmiş, başlangıçta bir at satın alacak kadar bir gelir elde edip, tekrar köyüne dönmek amacı ile çalışma hayatına atılmıştır (Siegelbaum, 1988: 68).

Kömür madenlerinde bir süre işçi olarak çalıştıktan sonra, 1934 yılında 4 aylık bir teknik kurs görmüş ve otomatik kazma operatörü olmuştur. Madendeki üretim düşüklüğüne ilişkin sorunları arkadaşları konuşmakta, üretimin daha da arttırılabileceğini söylemekte, buna yönelik girişimlerde bulunmaktadır. Ancak bu girişimleri arkadaşları tarafından başlangıçta kuşku ile karşılanmış, alaya alınmıştır. 30 Ağustos 1935'te Mashurov ile 100 ton kömür çıkarılıp çıkarılmayacağına bahse girilir. Ukrayna'da Donbas bölgesinde Irmino'daki kömür madeninde, A. Stahanov'un yeni iş organizasyonu ve çalışma biçimi ile başlanan kömür çıkarma işlemi çalışma süresi dolduğunda, Mashurov'un ifadesi ile 100 tondan fazladır. Tam olarak ise 102 tondur ve bu bir rekordur, bir dünya rekoru (Siegelbaum, 1988: 69). Bu rekor ve Stahanov hareketi farklı tepkilere yol açtı.<sup>51</sup>

Stalin'in önemli muhaliflerinden Troçki ilk zamanlardaki gelişmelere yönelik olarak oldukça temkinli bir dil kullandı: "Gerçekten heyecanlı sosyalistlerin Stahanov hareketine katıldıkları kuşkusuzdur" (Troçki, 1998: 96). Ancak, Stahanovist hareketin zaaflarına da dikkat çekmekten geri kalmadı. Troçki'ye göre (1998: 96), "Şok tugaylarının" yerini alan Stahanov hareketi, büyük ölçüde emeğin yoğunlaşması ve hatta çalışma gününün uzatılması olup, işçileri "çok gerçek bir anlam kazanan" rublenin peşinde koşturan, makineler ile daha çok ilgilenmeye iten, daha dikkatli kullanmaya zorlayan bir üretim sürecidir. Troçki'ye göre (1998: 97-98), "Sosyalizm, ya da komünizmin en alt aşaması, elbette emek miktarının ve tüketim miktarının sıkı bir denetimini gerektirir, ancak ne olursa olsun, sermayenin sömürücü dehasının icat ettiklerinden daha insancıl denetim biçimlerine bürünür", Stalin'in yeni emek süreci olan Stahanov hareketi ile yapılan ise "geri bir insan materyalini, kapitalizmden ödünç alınan teknolojiye acımasızca monte edilmesidir". Ancak, Stahanov hareketinin günahlarını ve sevaplarını karşılaştırmak için henüz erkendir. Bununla birlikte, "Tek tek işçilerin belli başarıları, yalnızca sosyalizme açık olanakların kanıtı olarak kuşkusuz son derece ilginçtir".<sup>52</sup> Daha sonra ise, Troçki bu emek sürecine ilişkin sonraki gelişmelere yönelik oldukça sert tepki gösterir, şöyle der:

Kahrolsun Stahanovizm! Kahrolsun Sovyet aristokrasisi ve onun rütbe ve nişanları! Her emek için daha eşit ücret" (1992: 42).

Çünkü Troçki'ye göre (1998: 242), Sovyet rejimi altında da ücretli emek, köleliğin alçaltıcı etiketini taşımaktan kurtulama-

**51** "Sovyet fabrikalarında, atölyelerinde, madenlerinde ve gazete idarehanelerinde ucu bucağı bulunmayan steplerden kumları önüne katıp kara bir bulut halinde ve uçurtan bora gibi yeni bir hız varki bütün Rusyayı baştan başta kaplamış bulunuyor. Yabancı gözüle bakılınca Stahanovizm Rusyayı çıldırtmış zannedilir! Bütün amele makine gibi çalışıyor" (*Cumhuriyet*, 11 Ocak 1936).

**52** "Stahanovistlerin en iyileri, gerçekten sosyalist itkilerle zorlanmakta olanlar, ayrıcalıklarından mutluluk duymakta değil, usanmaktadır. Ve bunda şaşılacak bir şey yoktur. Genel bir kıtlık sahnesinde kendilerinin her tür maddi olanaklardan bireysel olarak faydalanmaları, onları kıskançlık ve kötü niyet çemberi ile çevrelemekte ve yaşamlarını zehir etmektedir. Bu tür ilişkiler, sömürüye karşı mücadelede birleşmiş olan kapitalist fabrika işçileri atasındaki ilişkilere göre sosyalist ahlaktan çok daha uzaktadırlar" (Troçki, 1998: 133).

mıştır, emeğine göre ödeme -gerçekte fiziksel ve özellikle vasıfsız emek zararına "entellektüel" emek yararına ödeme- çoğunluk için haksızlığın, baskı ve zorlamanın, birkaç kişi için ise ayrıcalıkların ve mutlu yaşamın kaynağına dönüşmüştür.

Dobb'un (1968: 430) değerlendirmesi ile, kapitalist dünya başlangıçta Stahanovist harekete yol açan gelişmeleri bir devlet propagandası ve baskısı olarak gördü, asla bir işçi sınıfı kitlesinin inisiyatifinden çıkan bir hareket olarak kabul etmek istemedi. Sovyet düzenine kendini yakın hissedenerler ise büyük bir coşku ile karşıladılar. Türkiye'de bu coşkuyu yansıtan bir kitapçıktan uzun da olsa bir alıntı yapmak, yararlı olacak:

30 Ağustos 935 gününden itibaren Donbaz kömür havzasındaki bu otomatik kazma, adeta harikalar yaratmağa başladı. Sovyetler sanayiinde inkılaplar yaratması mukadder olan güya sihirli el, Stahanof ismindeki işçinin kazmasının ucundan tutmuş, cihan kömür rekorunu alt üst ediyordu. O gün *Stabanof*, yanındaki iş arkadaşlarıyla beraber, her vakitki gibi kömür nöbetine gitti. İşleri her zamana göre nazaran daha rasyonel bir şekilde tanzim etti. Aynı otomotik kazma ile, 6 saatlik bir iş müddeti zarfında birden bire 102 ton kömür istihsal etmeğe başladı. Bu, Sovyet sanayii için emsalsiz bir hadise idi. Eski normlar halinde yeni insanların karşısına dikilmiş tılsımlı duvar artık yıkılmıştı. Bu otomotik kazma üzerinde çalışan Stahanof ve arkadaşlarından beherinin hissesine vasatı 35 ton kömür isabet ediyordu. Bu norma Avrupa kömür istihsalatında en yüksek rekor olan 17 tonun iki misli idi (Hasan Ali, 1936: 4).

Bunu nasıl yorumlamak gerekirdi?

Stahanof hareketi, Sovyet neslinin, yeni teknik ile mücehhez yepyeni bir neslin eski teknik normlara karşı bir isyanıdır. Stahanof hareketi, Sovyetlerde yeni bir devrin, sosyalizmden komünizme geçiş devrinin müjdecisidir. Stahanof hareketi, sovyetler elinde, şimdiiye kadar eşine rastlanmamış bir refahın, bir bolluğun başlangıcıdır. Stahanof hareketi bir çığ gibi önüne çıkan eski teknik normları, müesses eski ilimleri çiğniyerek etrafa refah saçarak ilerliyor. Sovyetler diyarında: '*Yaşamak daha iyi ve daha neş'eli*' bir hal alıyor (Hasan Ali, 1936: 32).

Hikmet Kıvılcımlı'nın yönetimindeki *Marksizm Bibliyoteği* serisinde çıkan bu küçük kitapçıkta coşku ile karşılanan Stahanov hareketine yol açan yöntem ne idi? Aslında çok karmaşık olmayan basit bir sistemdi kurulan. Madende çalışma kazıcılar ve doldurucular olarak ikiye ayrılmıştı. Önce, kazıcıların yeri ve çalışma koşulu daha özenle seçilerek mekanik delme ekiplerinin işleri daha kolaylaştırıldı. Önceleri, kazıcılar 3 saatlik kazma süresinin ancak 2.5 saatini işe ayırabiliyor, geri kalan sü-

rede de doldurma işini yapıyorlardı. Burada iki ekipten başka bir de onarım ekibi vardı. Delme ekibinin işi 5-6 saat sürüyor, geri kalan saatler içinde ise ekip boşta kalıyordu. Yeni yöntem kazma ve doldurma işini daha rasyonilize ederek ekiplerin boşta kalma süresini azalttı. Hem kazma hem de doldurma işi birbirini aksatmadan ve daha kısa sürede daha hızlı olarak yapılmaya başlandı.<sup>53</sup> Ancak, rekor sadece işin daha rasyonel örgütlenmesine bağlı değildi. Üretim sürecinin bizzat işçilerce planlanmış ve örgütlenmiş olmasının istek ve coşkusunun da önemli bir payı vardı. Zaten, Stahanov hareketini Taylorist sistemden ayıran en büyük özellik buydu. Taylorist sistemde işçiler sadece kendilerine verilen görevi en iyi ve en hızlı şekilde getirirken, Stahanov hareketinde işçiler işletme yönetimine, iş arkadaşlarına rağmen verimliliği artırmak için işi yeniden örgütlemeye ve en üretken, en verimli yöntemi bulmaya çalışmaktadı.

Üretimde verimliliği artırmak, teknik ile buluşan kadroların her şeyin üstesinden geleceğini göstermek açısından bu durum Sovyet yöneticileri için çok değerli bir örnekti. Hemen tüm ülkeye duyurulması gerekiyordu. 1 Eylül'de yerel gazete *Sotsialisticheskii Donbas* rekor haberini duyurdu, ertesi gün de *Pravda*. 6 Eylül'de Stahanov "Sovyet Herkülü" ilan edildi. Kömür madenlerinde yeni yöntemin uygulanması ile üretim rekorları da peş peşe gelmeye başladı. Artık bu gelişmeleri sıfatlandırmak gerekiyordu. 8 Eylül'de Donbas madencilerinin bireysel yarıştan kitlesel yarışa geçtiğini duyurdu. 9 Eylül'de büyük bir fotoğraf bastı. İki gün sonra da sıfatlandırmayı yaptı: Stahanov hareketi (Siegelbaum, 1988: 72-73). Eylül ayı gazeteleri farklı sektörlerde peş peşe kırılan üretim rekorları haberlerini ile dolmaya başladı. Bunlardan A. Busigin'in hikayesi ise bu hareketin doğup gelişmesinin arkasındaki gerçekleri, dinamikleri göstermesi açısından oldukça ilginçtir. Busigin de Stahanov gibi köyden gelmişti, yoksul bir ailedendi, "yarı cahildi". Gorki motor sanayiinde önce keresteci, sonra yağcı olarak çalıştı. Daha sonra aynı fabrikada başka bir işe verildi. Bir işten bir işe koşturulan Busigin bir işte uzmanlaşmamış olmasından yakınmaya başladı, bu sorunu sürekli dile getirerek tam bir baş belasına dönüştü. Sürekli olarak, fabrikadan kimsenin kendisine yardım etmediğinden yakınuyordu. 19 Eylül'de, Busigin normlarda, yönetime ve mühendislere rağmen, bir değişiklik yaparak yüzde elliye varan bir üretkenlik artışı gerçekleştirdi. Ancak, Busigin yeniliklerinin bedelini neredeyse fabrika-

**53** *Cumhuriyet* bu süreci *Daily Express*'ten yaptığı çeviri ile okuyucularına şöyle aktarıyor: "Bir ağustos sabahı Stakhanov arkadaşlarına şöyle diyor: 'Bizim istihsal herkesten aşağı. Buna bir çare bulmak lazım. Bana kalırsa küreği daima ben idare edeyim, biriniz de kömürü yükleyin, bir üçüncü arkadaş ta kömürün madenden yukarı çıkmasına nezaret etsin. Bakalım daha fazla istihsal kabil olacak mı?'. Üç günlük bir tecrübe son derece şayanı memnuniyet bir netice veriyor. İki aylık bir tecrübe ve alışma sonunda istihsal hayret bir rakama balığ oluyor. Üç amelenin istihsal miktarı günde 102 tonu geçiyor" (*Cumhuriyet*, 11 Ocak 1936).

daki işinden atılmakla ödeyecekti, atelye şefi Sokolonski'nin araya girmesi ile işletmede kalabildi. Busigin'den iki gün sonra yeni rekor haberi Leningrad'da ayakkabı üretiminde geldi.

Bir ilginç başka örnek ise kereste fabrikasında yaşandı. İsveç'ten ithal edilmiş olan makinelerin kullanımına özen gösteriliyor, beceriksiz işçilerce geliş güzel kullanılmamasına dikkat ediliyordu. Bu makinelerle biçilmesi gereken norm 98 metre mikabı olarak belirlenmişti. Bıçkı makinelerinde çalışan Musinski, mühendislerce belirlenen bu üretim normunu aşmayı istiyordu. Ancak, yöneticiler buna izin vermedi. Musinski, denemeyi yöneticilerden gizli olarak yaptı. Bıçaklar arasındaki mesafede küçük bir değişiklik yaparak önce 130 sonra da 221 metre mikaba çıkardı üretimi. Bu rekor, İsveç fabrikalarının da rekorunu kırmış oluyordu. Oysa, mühendislerin uzmanların, profesörlerin teknik hesaplamalarına göre 98 metre mikabı aşmak mümkün değildi. Artık bu türden haberlerle karşılaşmak sürpriz değildi. Rekor kırma yarışı sanayiden demiryolu ulaşımına, oradan tarım sektörüne yayıldı (Siegelbaum, 1988: 76-80; Dobb, 1968. 423-425).

İlk Stahanovistlerin bazıları, Stahanov ve Busigin örneklerinde olduğu gibi ya arkadaşlarının alaya alındılar ya da bu tür şeylere baş vurdukları için işletme yöneticilerince işten atılmaya çalışıldılar. Stalin yöneticilerin tutumunu şöyle açıklıyor: "İşletmelerimizin yönetimi herhangi bir tepki gösterdiyse de, bu tepki, Stahanovist hareketi karşılamak, kucaklamak değil, ona karşı çıkmak biçiminde oluyordu" (Stalin, 1977: 608-609). Dobb (1968: 434) ise, ilk Stahanovistlerin bazılarının karşı çıkanların, tutucu ve yeni yöntemin sonuçlarından şüphelenen yöneticilerden çok eski yöntemin bozulmasını istemeyen ve hızlanmağa karşı olan eski zihniyetteki iş arkadaşları olduğunu belirtiyor. Ancak, hem yöneticilerin hem de iş arkadaşlarının tüm karşı çıkış ve direnişlere rağmen yeni yöntemler deneyerek verimliliği artırmak çabası içine girenlerin sayısı da hızla artmaya başladı. İşçilerden gelen direnişin temel nedenlerinden birini, hızlı çalışmaktan çok, giderek açılan ücret farkı oluşturmaktadır. Yüksek düzeyde üretken olmayan işçiler, ödüllendirilen Stahanovistlere verilen her fazla ücretin kendilerinden alındığını düşünmekteydi. Başlangıçta, az sayıdaki Stahanovist işçi ile bu harekete katılmayan işçiler arasındaki ücret uçurumu gerçekten büyüktü. Örneğin, Stahanov daha önce, ayda, 500-600 ruble kazanırken 1000 ruble kazanmağa, Busigin 300



ruble kazanırken 1000 rublenin üstünde kazanmaya başladılar (Dobb, 1968: 433).

Stahanov hareketinin yayılmasına bağlı olarak daha yüksek ücret alan işçilerin sayısı ve oranı da artmaya başladı, böylece aradaki ücret uçurumu kapanmaya başladı.<sup>54</sup> 1935 yılı Kasım'ında Stahanovist sayısı sadece 647 iken, hızla artarak, 1936 yılı Ocak'ında Ukrayna'da 89 bin, Leningrad'da 107 bin 313'e çıktı. Moskova'da ise, 1936 yılı Ocak'ında işçilerin yüzde 18.9'u Stahanovistti. 1936 yılında toplam Stahanovist işçi sayısı 992 bin 600'e çıktı, 1940 yılında ise 1 milyon 952 bin 500'e yükseldi. "Şok işçileri" sayısı ise, 1936 yılında 1 milyon 37 bin 700 idi, 1940'ta ise 1 milyon 5 bin 700 oldu. Her iki grubun toplam işçi oranı 1936 yılında yüzde 45 iken, 1940'ta yüzde 51.1'e yükseldi (Siegelbaum, 1988: 78, 156, 280). Dobb (1968: 421, 435) ise, tüm işçilerin dörtte biri ya da üçte birinin bu gelişmeler sonucunda ücret düşüklüğünden "müteessir" olduğunu belirtmektedir. İkinci beş yıllık plan dönemi sonunda yüksek ücret ile düşük ücret arasındaki fark 5- 6 kat olmuştur. Lenin döneminde bu farkın 2 kat olduğunu be nedenle hatırlamakta yarar var.

Ancak, yeni emek süreci, sektörlerin ücret sıralamasındaki yerlerini de alt üst etti. Örneğin kömür işçileri 1928 yılında 14. sırada iken 1935'te 4. sıraya, 1940'ta 1. sıraya yükseldi; 1928'de 9. sırada olan maden sanayi önce 5. sıraya, sonra 2. sıraya yükseldi; metal ile makine yapım sanayi 1928'de 1. sırada iken, önce 3., sonra da 4. sıraya düştü, petrol sektörü 1928'de 8. sırada iken önce 1. sıraya yükseldi, ardından 4. sıraya düştü; ayakkabı sanayi 1928'de 4. sırada iken 1935'te 8. sıraya düştü, 1940 yılında da bu yerini korudu (Pavlevski, 1975: 62). Verimlilik artışı ile ücret artışı karşılaştırıldığında ise durum daha da ilginçleşmektedir. Büyük sanayide 1928-1932 döneminde verimlilikte artış % 36.7 iken ücretlerdeki yıllık ortalama artış % 69.3; 1933-1937 döneminde verimlilikte artış % 80, ücretlerde artış yıllık ortalama % 109.5; 1938-1940 döneminde ise verimlilikte artış %33, ücretlerde yıllık ortalama artış % 33 olarak gerçekleşmiştir (Pavlevski, 1975: 47). 1928-1937 döneminde ücretlerdeki artış verimlilik artışının çok üstünde olmasına rağmen, 1938-1940 döneminde bir eşitlik söz konusudur. Pavlevski (1975: 54), 1933-1937 arasında reel ücretlerin iki kattan fazla, 1938-1940 arasında da % 10 arttığını belirtiyor. Ancak, 1928 yılı 100 kabul edildiğinde reel ücretin 1932'de 41,

54|1936 yılında ise Stahanovistlerin yaklaşık yüzde otuzu sendika üyesi idi (Siegelbaum, 1988: 170).

55| "Marx'ın *Gotha Programı'nın Eleştirisi* çalışmasında yazılı ilkelere sıkı sıkıya bağlı kalınarak sosyalizmden ayrılmak mümkündür. En azından Doğu Avrupa'daki sosyalizm ya da komünizm denemeleri bu tezimin kanıtı olarak ortaya çıkıyorlar" (Küçük, 1991: 391).

1940'ta da 90 olduğunu belirtiyor. Öyle anlaşılıyor ki, ücret farklılığına, işçi aristokrasisine yol açtığı söylenen Stahanovist hareketin reel ücretler üzerindeki artış baskısı 1928 yılının düzeyine bile ulaşmaya yetmemiştir. Üstelik verimlilik artışıdaki katkıları bu dönem boyunca ücret artışlarının gerisinde seyretmiştir. Bu durum ise, Stahanov hareketinin "derin bir sömürüye", "işçi istismarına neden olduğu" savlarını desteklememektedir. Tersine, ücret makasının açılmasına neden olan ve sosyalizmin/komünizmin ilk aşamasında "herkese emeğine göre" yaklaşımının bir parçası olarak hayata geçirilen, ama temel amacı hızlı sanayileşmenin gerektirdiği verimlilik artışını yakalamak olan, parça başına ödünleme yönteminin giderek yaygınlaştırılması belki, başlangıçta bir geçiş toplumu için, geçiş anı için anlaşılır olabilir, ama sistemin kendisini tahkim etmeye başladığı ilerleyen zaman içinde de yaygınlaştırılması anlaşılacak bir yana, sosyalizmin temel ilkelerine ters düşmeye başlar. Bu açıdan bakıldığında, Stahanov hareketi, bu özelliği ile parça başına ücret ilkesini yaygınlaştırmıştır. Bu yanı sıra da Stahanov hareketi maddi özendiriciler sisteminin geliştirilmesine katkıda bulunmuştur. Ücret farklılığı yaklaşımı, Stahanov hareketinde, "yeniden kuruluş" döneminde, emek süreçlerinde "kapitalizan felsefe yürüten ilke" haline getirildi.

Genç, köylü kökenli, fabrika deneyimi olmayan işgücünü, "yeni sosyal ve ideolojik ilişkilerden türetilen bir yeni emek disiplini" şeklinde yaratmak yerine, sorun, kapitalist iş örgütlenmesi yöntemleri kullanılarak çözülmek istenmiştir (Ansal, 1992: 150). Bu tutum, artık, her yeni sistemin içinden çıktığı eski sistemin bazı izlerini taşımasından farklı bir duruma işaret ediyor. Eski sistemin izlerinin silinmesi yönünde bir çaba gösterilmesi gerekirken, teori zorlanarak, iki aşamalı toplum modeli benimsenerek, kapitalizme ait olan emek sürecindeki ilişkiler tahkim ediliyor. Toplumsal dayanışma, birlikte üretmenin coşkusu yerini, bireysel yarışa, kişisel çıkar elde etmeye bırakıyor. "İster 'kabiliyet' veya isterse 'kapasite' sözcükleri kullanılsın, bunlara göre ödeme, kapitalizmin temel ilkesidir; yeni düzende kapitalizmin temel ilkesinin geçerli olacağını söylemek, kapitalizmin geçerli olmasıyla aynı anlama geliyor" (Küçük, 1991: 391).<sup>55</sup> İki aşamalı topluma yönelik tartışmalar daha önce yapıldığı için burada tekrar değinmeye gerek yok, ama ücret makasının açılması ile maddi özendiriciliğin ilke haline getirilmesinde bu yaklaşımın çok açık bir ilişkisi var.

Ansal (1992: 145-146), Marx'ın komünist toplum tanımından hareketle,<sup>56</sup> sosyalist emek sürecinin sahip olması gereken özellikleri şöyle belirtiyor:

- a) Teknolojik kontrolü ve üretim bilgisini elinde bulunduran tasarımcı toplumsal katmanın (kafa emeği), sadece uygulayıcı konumunda olanların (kol emeği) karşısındaki egemenliğinin ortadan kalkabilmesi için, tüm işçiler gerekli eğitime ve üretim bilgisine sahip olacaktır. Böylece de kafa ve kol emeği ayrımı ortadan kalkacaktır.
- b) İşçi çok küçük bir parça işin sürekli tekrarına mahkum olmayacak, üretim teknolojisinde gelişmeler yaratabilecek bilgi, deneyim ve inisiyatif sahibi olarak bütün yaratıcılığını emek sürecinde gösterebilecek, böylece kendini de geliştirebilecek ve dönüştürebilecektir.
- c) Elbirliğine dayanan bir iş disiplini ve eşitlikçi bir işbölümü oluşacak, üretim yerinde hiyerarşiye ve bürokratik kontrole meydan verilmeyecektir. Üretim sürecinin denetim ve kontrolünün zorunlu olduğu durumlarda bu tür işler rotasyona tabi tutulacaktır.

Ansal'ın sosyalist emek süreci için önerdiği bu temel özelliklerden ilk ikisinin "embriyonik" düzeyde de olsa ilk Stahanov hareketinde ortaya çıkmaya başladığını, ancak zamanla daha fazla gelişmesi için önemli açılımlara yönelmesi beklenirken, tersine sahip olmadığı üçüncü şıkkın esiri olarak daha da köreldiğini söylemek mümkün. Ansal'a göre (1992: 146-147), "monotonluk, can sıkıntısı, kontrol yoksunluğu, parça başına ücret ve ikramiye sistemi dolayımı ile baskı uygulaması; kısacası: Yabancılaşma" açısından bakıldığında, 1980'lerin sonuna kadar kendilerine sosyalist diyen toplumlardaki iş örgütlenmesi kapitalist toplumlardakinden pek farklı değildir. Üstelik, "SSCB'de işçi sınıfı tarafından üretilen toplumsal artık, tamamen elit/bürokrat grubun tasarrufu altında bulunmaktadır ve işçilerin 'artık'ın üretim biçimi ve dağıtımını konusunda hiçbir kontrolleri yoktur". Kuşkusuz bu değerlendirmenin, yanıtını, bu uygulamalarda bulunanlar, önceki bölümlerde ayrıntılı olarak ortaya konan "teorik" dayanak çerçevesinde vereceklerdir. Hem Lenin, hem de Stalin. Bu uygulamalar için gerekçe çok basit: henüz komünizmin ilk aşamasında bulunmaktadır, bu aşamada eski sistemin, düzenin burjuva hukuku varlığını sürdürür, o nedenle bölüşüm süreçlerinde eşitlikçi olmak mümkün değildir.

Ansal (1992: 146), sosyalist emek sürecinde, işçilerin uygulamakta oldukları teknolojide sürekli olarak, çalışma koşulları-

**56** Komünist toplum tanımı için bakınız (Marx-Engels, 1989: 30-31).

57| Bakınız (Küçük, 1988: 213). Stalin'in bu süreçle ilişkin ısrarlı düşünceleri için bakınız (Stalin, 1970: 93-137, 148-160). Bu düşüncelerin "ders kitaplarına" egemen oluşu için bakınız (SSCB Ekonomi Enstitüsü Bilimler Akademisi, 1996).

nı geliştirici, zor, sıkıcı, pis ve sağlığa zararlı işleri makinalaştırıcı ve serbest zamanı arttırıcı yönde gelişmelere yaratmaya çalışacaklarını, yaşadıkları ortamı/doğayı en az kirletecek biçimde teknolojiyi dönüştürme çabası içine gireceklerini belirtmektedir. Yine, bu işçiler, üretime ve yarattıkları ürüne yabancılaşmamış oldukları için daima daha iyiyi üretmeye çalışacaklar, yarattıkları ürünü geliştirebilecekler, böylece de üretim güçleri sosyalist üretim ilişkilerini yansıtacak biçimde gelişeceklerdir. Küçük (1991: 487, 582), "sosyalizm, sürekli olarak çalışmayı azaltmak ve çalışıldığı sürece işi oyun haline dökülebilmektir" diyor. Sosyalizmin hiçbir zaman vazgeçemeyeceği ve her zaman birinci planda tutacağı amacın, çalışmayı azaltmak ve çalışılan zamanı da bir hoş zaman geçirmeye dönüştürmek olması gerektiğini belirtiyor. Ancak, hem Lenin hem de Stalin döneminde "yetiştirip geçmek" isteği ve bunun gerektirdiği "hız" ve "tempo" çalışmayı fetiş hale dönüştürürken, boş zaman yaratma da bir süreklilik içinde olamıyor. Çalışma zamanı dönemsel açıdan farklılık gösterse de sürekli ve doğrusal bir iyileşmeyi işaret etmiyor. "Yetiştirip, geçmek" için "hızlı" sanayileşme ve "tempolu" çalışma ne yazık ki sona ermiyor. *Savaş Üzerine*'nin yazarı, Clausewitz'i (1999: 23) hiç unutmuyorlar: "Düşmanı mağlup etmediğim sürece, onun beni mağlup etmesinden korkmak zorundayım". Hem Lenin, hem de Stalin bu mağlubiyet korkusunu sürekli duyuyorlar. Hızlı sanayileşme, yüksek üretkenlik isteği, bunların gerçekleşmemesi halinde "toz olma", "yok olma" durumuyla karşı karşıya kalınacağına yönelik bütün vurgular bu büyük korkudan geliyor.

Zafere ulaşmak için, bu savaşta, iyi eğitilmiş, sürekli "tempolu" çalışan, sürekli üretken işgücüne ihtiyaç var. Böyle olunca da boş zamana ve çalışmanın hoş zamana dönüştürülmesine ihtiyaç duyulmuyor. Duyulmadığı için işçi başına çalışılan günlerde büyük ve önemli azalışlar olması bir yana, keten endüstrisi gibi sektörlerde artışlar meydana geliyor.<sup>57</sup> Sovyet işçilerinin bir aylık zaman kullanımına ilişkin yapılan bir çalışma boş zamana ilişkin önemli bilgiler veriyor. 1923-1924'te erkek işçiler kültür ve eğitim etkinliklerine ayda 51.3 saat, kadınlar ayda 16.9 saat ayırırken, bu oranlar 1930 yılında sırasıyla 53.7 ve 24.9'a yükseldikten sonra izleyen yıllarda düşmeye başlıyor. 1936 yılında erkeklerin kültür ve eğitim faaliyetlerine ayırdıkları zaman 33'e, kadınlarındaki de 9'a düşüyor (Siegelbaum, 1988: 218).

"Yetişmek ve geçmek" emek süreçlerinin sosyalist temelde

kurulmasını büyük ölçüde engelleyen bir yöneliş olurken, önce sosyalist toplum sonra komünist toplum şeklindeki iki aşamalı yaklaşım, embriyonik şekilde ortaya çıkan emek süreçlerini de köreltiyor, gelişmesinin önünü tıkkıyor. Bu yaklaşımın iki ağır sonucu oluyor. İlki, çalışmanın fetiş hale getirilmesi, ikincisi sosyalizme yabancı olması gereken emek değer yasaasının pekiştirilmesi.<sup>58</sup> Her ikisi de hızlı sanayileşme sürecinin birer hastalığı olarak ortaya çıkıyor, sosyalist emek sürecine ilişkin ortaya çıkan her yeni oluşumu hızla kirletiyor. Subotniklerin ve Stahanovların da dramı burada başlıyor, burada bitiyor, özgürleşemeyen, yetkinleşemeyen bir emek sürecinin ilk başlatıcıları olarak. Bu ise, Sovyetler Birliği'nde "geçiş süreci" ile "aşamalara" netlik getirilememesinden kaynaklanmıştır. Sovyet yöneticileri ve Marksistleri sosyalist toplum, komünist toplum ayırımına, aşamalarına netlik getirmekten çok, onları daha mistik hale getirmişlerdir. 1930'lu yıllarda emek süreçleri temelinde süren kavga, bir bakıma, Marx'ın *Gotha Programı'nın Eleştirisi*'ndeki düşünceleri ile Engels'in *Anti-Dühring*'deki düşüncelerinin kavgasıdır.<sup>59</sup> ■

### Kaynakça

- Angotti, T. (tarihsiz), "Stalin Dönemi: Tarihin Açıklanışı", *Dünün ve Bugünün Defterleri Dünya Sorunları*, Sayı: 6/2.
- Ansal, H. (1992), "Sovyetler Birliğinde Emek Süreci", *11. Tez*, 12, 142-168.
- Barensel, A. (tarihsiz), *Çağdaş Yönetim Düşüncesinin Evrimi*, Birinci Cilt, İkinci Baskı, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Brinton, M. (1990), *Bolşevikler ve İşçi Denetimi: 1917'den 1921'e Devlet ve Karşı Devrim*, Çeviren: N. Erdoğan, İstanbul: Ayrıntı.
- Carr, E. H. (1998), *Sovyet Rusya Tarihi, Bolşevik Devrimi 2 (1917-1923)*, Çeviren: Orhan Suda, İstanbul: Metis.
- Clausewitz, C. V. (1999), *Savaş Üzerine*, Çeviren: H.Fahri Çeliker, İstanbul: Özne.
- Cliff, T. (1990), *Rusya'da Devlet Kapitalizmi*, Çeviren: A. Saffet – T. Kaya, İstanbul: Metis.
- Cumhuriyet*, 11 Ocak 1936.
- Dobb, M. (1968), *1917'den Bu Yana Sovyet Ekonomisinin Gelişimi*, Çeviren: Metin Aktan, İstanbul.
- Draper, H. (1990), *Proletarya Diktatörlüğü Tartışması, Marx'tan Lenin'e*, Çeviren: Osman Akınhay, İstanbul: Belge.
- Engels, F. (1977), *Anti-Dühring*, Çeviren: Kenan Somer, Ankara: Sol.
- Farbman, M. (1931), *Piatiletika, Le Plan Russe*, Paris: Les Editions Rieder.
- Filtzer, D. (1986), *Soviet Workers and Stalinist Industrialization: The Formation of Modern Soviet Production Relations (1928-1941)*, Londra
- Hasan Ali (1936), *Sovyetlerde Stahanof Hareketi*, İstanbul: Marksizm Bibliyoteği, Aydınlık Basım Evi.
- Kollantay, A. (1991), *Rusya'da İşçi Muhalefeti*, Çeviren: Haldun Karyol-Süleyman Özçiftçi, İstanbul: Belge.
- Küçük, Y. (1975), *Endüstrileşme Sürecinin Temel Sorunları: Sovyet Deneyimi 1925-1940*, İstanbul: Bilim.
- Küçük, Y. (1978), *Planlama Kalkınma ve Türkiye*, İstanbul: Tekin.
- Küçük, Y. (1988), *Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Kuruluşu (1925-1940)*, Ankara: Dönem.

**58** Daha geniş bir değerlendirme için bakınız (Küçük, 1991: 581-590).

**59** Bir dergi yazısının sınırlarını zorlayan bu uzun yazıda Engels'in *Anti-Dühring*'deki düşüncelerine ne yazık ki hak ettiği ölçüde değeri verilmemiştir. Bunun temel nedeni ise, sosyalist emek sürecine ilişkin düşüncelerin bir başka yazı konusu olmayı hak eden kapsamlı bir tartışma alanı olmasıdır.

- Küçük, Y. (1991), *Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Çözülüşü*, İstanbul: Tekin.
- Lenin, V. (1968), *Oeuvres Choisies*, Volume 2, Moscou: Editions du Progres.
- Lenin, V. (1970), *Oeuvres*, Volume 39, Moscou/Paris: Editions du Progres/Editions Sociales.
- Lenin, V. (1975), *Oeuvres Choisies*, Volume 3, Moscou: Editions du Progres.
- Lenin, V. (1976), *Oeuvres*, Volume 20, Moscou/Paris: Editions du Progres/Editions Sociales.
- Lenin, V. (1992), *Nisan Tezleri ve Ekim Devrimi*, Çeviri: Muzaffer Erdost, Ankara: Sol.
- Lenin, V. (1996a), *Seçme Eserler*, Cilt 7, Çeviri: Süheyla Kaya, İstanbul: İnter.
- Lenin, V. (1996b), *Seçme Eserler*, Cilt 8, Çeviri: Süheyla Kaya, İstanbul: İnter.
- Lenin, V., (1997), *Seçme Eserler*, Cilt 9, Çeviri: Süheyla Kaya, İstanbul: İnter.
- Liebman, M. (1992), *Lenin Döneminde Leninizm, İktidar Yılları*, Cilt 2, Çeviren: Osman Akinhay, İstanbul: Belge.
- Luxemburg, R. (1982), *Textes (Reforme, Revolution, Social-democratie)*, Paris: Editions Sociales.
- Marx, K. - F. Engels (1989), *Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi*, Çeviren: M. Kabagil, Ankara: Sol.
- Marx, K. (1993), *1844 El Yazmaları*, Çeviren: Kenan Somer, Ankara: Sol.
- Marx, K. (1999), *Alman İdeolojisi*, Çeviren: Sevim Belli, Ankara: Sol.
- Marx, K. (2000), *Yabancılaşma*, Çeviren: K. Somer, A.Kardam, S. Belli, A. Gelen, Y. Fincancı, A. Bilgi, Derleyen: Barışta Erdost, Ankara: Sol.
- Pavlevski, J. (1975), *Le Niveau de Vie en URSS (de la revolution d'octobre a 1980)*, Paris: Economica.
- Siegelbaum, L. H. (1988), *Stakhanovism and The Politics of Productivity in The USSR (1935-1941)*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Siriani, C. (1990), *İşçi Denetimi ve Sosyalist Demokrasi: Sovyet Deneyimi*, Çeviren: Kumru Başoğlu, İstanbul: Belge.
- SSCB Ekonomi Enstitüsü Bilimler Akademisi (1996), *Politik Ekonomi Ders Kitabı*, Cilt II, Çeviren: İsmail Yarkın, İstanbul: İnter.
- Stalin, J. (1977), *Son Yazılar 1950-1953*, Çeviren: H. Gaziturhan, Ankara: Sol.
- Stalin, J. (1977), *Leninizmin Sorunları*, Çeviren: Muzaffer Ardos, Ankara: Sol.
- Stalin, J. (1992a), *Eserler*, Cilt 12, Çeviren: Süheyla Kaya, İstanbul: İnter.
- Stalin, J. (1992b), *Eserler*, Cilt 13, Çeviren: Saliha N. Kaya, İstanbul: İnter.
- Stalin, J. (1993), *Eserler*, Cilt 14, Çeviren: Süheyla Kaya, İnter Yayınları, İstanbul.
- Straus, K. M. (1997), *Factory and Community in Stalin's Russia*, Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- Tolstoy, L. (1996), *Anna Karenina*, Cilt 2, Çeviren: Hasan Ali Ediz, İstanbul: Cem.
- Troçki, L. (1992), *Geçiş Programı, IV. Enternasyonel'in Kuruluş Belgesi*, Çeviren: Zeynep Gök, İstanbul: Kardelen.